

TUSSEN WENEN EN DEN HAAG

De diplomatieke vertegenwoordiging van de Republiek in Wenen en haar
veelzijdige belangenbehartiging, 1670-1701

Masterscriptie Politiek en Parlement

Radboud Universiteit

Student: Eric van Eck (S-4614798)

15 mei 2019

Begeleider: dr. D.D.R. Raeymaekers

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1: Een nieuwe bondgenoot	8
1. De noodzaak tot een vast gezantschap	8
2. De instructies	10
3. Toenemende dreiging.....	11
4. Stevige onderhandelingen in het Rampjaar	13
5. De keizer als bondgenoot in de Hollandse Oorlog	15
Deelconclusie	18
Hoofdstuk 2: Oorlog en vrede	20
1. Informatievoorziening en beeldvorming	20
2. Meer algemene functies van diplomaten.....	22
3. Het gezantschap in de Negenjarige Oorlog	26
4. Vredesonderhandelingen en delingsverdragen	29
Deelconclusie	31
Hoofdstuk 3: Staatse gezanten als bemiddelaars	33
1. Staatse conflictbemiddeling.....	33
2. Koninkrijk Hongarije: Staatse bemiddeling in een intrastatelijk conflict	35
Deelconclusie	42
Eindconclusie	45
Bibliografie.....	47

Inleiding

Nadat in 1648 de Vredesverdragen van Westfalen werden gesloten, werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden door alle Europese mogendheden erkend als een soevereine, onafhankelijke staat. Ze werd niet alleen erkend als onafhankelijk ten opzichte van Spanje, maar ook ten opzichte van het Heilige Roomse Rijk, hoewel de keizer pas in 1728 formeel haar zelfstandige positie bevestigde.¹ Om haar belangen beter en meer constant te behartigen in het buitenland, bouwde de Republiek in de decennia na Westfalen haar diplomatieke activiteiten verder uit en zond onder andere residenten, ambassadeurs met een lagere rang, naar Spanje, Denemarken, verschillende Duitse staatjes en later ook Rusland.

Aanvankelijk werden er geen pogingen ondernomen om een diplomatieke relatie op te bouwen met de Habsburgse keizer. Nadat in 1658, na lang twijfelen, de keizer besloot een resident in Den Haag te installeren, kwamen toenaderingsonderhandelingen slechts moeizaam op gang. Pas in 1664 en 1665 zond de republiek voor enkele maanden de gezant Gerard Hamel Bruyninx naar Wenen, waarna hij in september 1670 zijn plaats innam als resident aan het keizerlijke hof. Sindsdien bleef er tot het einde van de Republiek een vaste gezant in de hofstad aanwezig. Deze kreeg regelmatig instructies en correspondeerde vaak meermaals per week met de Staten-Generaal over zijn taken of over politieke ontwikkelingen in het keizerrijk of de Republiek. Voor het bespreken van belangrijke en geheime zaken werd zo nu en dan een hogergeplaatste diplomaat met specifieke opdrachten en bevoegdheden gezonden.

Achter het zenden van diplomaten zitten altijd motieven die te herleiden zijn naar de belangen en het welzijn van het zendende land. Het was niet ongebruikelijk dat een staat residenten van een land ontving, zonder zelf een vertegenwoordiger te sturen naar dat land.² In dit geval was er echter wel de wil vanuit de Republiek om een afgevaardigde te sturen, maar Wenen was niet bereid deze te ontvangen. Deze opvallende discrepantie bleef meer dan tien jaren bestaan. Na aandringen van de Staten-Generaal mocht Hamel Bruyninx worden uitgezonden. Hij kreeg meteen als belangrijkste instructie mee dat hij moest onderzoeken of er mogelijk vriendschappelijke verdragen met de keizer konden worden gesloten.³ Zou dit gezien moeten worden in het licht van de toenemende dreiging van het machtige Frankrijk? Welke belangen speelden er verder die de Republiek ertoe bewogen om vaste contacten aan te gaan met de Roomse keizer en te blijven investeren in die relatie? En hoe soepel ontwikkelde zich de vertegenwoordiging in het katholieke, keizerlijke Wenen?

Status Quaestionis

In de afgelopen decennia zijn vele studies verschenen over vroegmoderne diplomatie in Europa. Enkele klassieke voorbeelden zijn de studie van M.S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919* en

¹ Helmut Gabel en Volker Jarren, *Kaufleute und Fürsten: Außenpolitik und politisch-kulturelle Perzeption im Spiegel niederländisch-deutscher Beziehungen, 1648-1748* (Münster 1998), 111.

² Tracey A. Sowerby, 'Early Modern Diplomatic History', *History Compass* 14:9 (2016), 442.

³ J.C.H. de Pater, 'De eerste gezant der Nederlandsche Republiek te Weenen', *Bijdragen Vaderlandse Geschiedenis*, 6e reeks, deel 3 (1926), 86-88.

het boek van E. Luard, *The Balance of Power. The System of International Relations, 1648-1815*.⁴ Daarnaast zijn er meer specifieke studies over de diplomatieke contacten van de Republiek met specifieke landen of studies die ingaan op de meer algemene Hollandse diplomatie van een bepaalde periode. Voorbeelden van de eerste soort werken zijn veelvoudig te vinden als het gaat over de relaties met het Ottomaanse Rijk, Spanje of Engeland, zoals Jonathan Israels werk *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661* en Maurits Ebbens studie 'Uwer Hoog Moogenden Onderdaenigsten Dienaers: Nederlandse consuls en Staatse diplomatie in Spanje, 1648-1661'.⁵ Een belangrijke studie voor de algemene Staatse diplomatie is *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy, 1667-1795* van A.C.C. Carter.⁶

Sinds de jaren 1990 is de New Diplomatic History opgekomen als antwoord op de eerder dominante stroming in de diplomatieke geschiedenis, waarin contacten tussen landen en de ontwikkeling daarvan centraal stonden. De relatief nieuwe stroming is geïnspireerd door de 'cultural turn' en heeft veel waardevolle kennis vergaderd over de culturele en praktische kanten van de vroegmoderne diplomatie. De New Diplomatic History heeft als grootste kritiekpunten op de diplomatieke geschiedenis dat dergelijke zaken te weinig aandacht kregen en dat er verkeerde beelden waren ontstaan over vroegmoderne diplomatie, zoals de misvatting dat er tot in de 18de eeuw nauwelijks diplomatiek verkeer was tussen de Westerse staten en perifeer Oost-Europa en Azië. Dat was te wijten aan de beperkte omschrijving van diplomatie in de heersende opvattingen tot de jaren 1990.⁷ Veel recente studies sluiten zich bij de nieuwe stroming aan, zoals de werken van Tracey Sowerby, Maurits Ebben en de bundel van Nathalie de Carles.⁸ Ook een dissertatie als die van Heidrun Kugeler over de theorie en praktijk van de diplomatieke vertegenwoordiging en de werken van Abbey Zanger en Denis Crouzet met hun aandacht voor hofceremonieel en gender zijn door de 'cultural turn' beïnvloed.⁹

Intussen worden nog altijd studies over macht en diplomatieke missies geschreven, zoals dat al lange tijd het geval is.¹⁰ Ook in deze nieuwe werken is echter meer aandacht gekomen voor de

⁴ Matthew S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919* (Londen 1993); Evan Luard, *The Balance of Power. The System of International Relations, 1648-1815* (Londen 1992).

⁵ Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661*. (Oxford 1982); Maurits Ebben, 'Uwer Hoog Moogenden Onderdaenigsten Dienaers: Nederlandse consuls en Staatse diplomatie in Spanje, 1648-1661', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:4 (2014), 649-672.

⁶ A.C.C. Carter, *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy, 1667-1795* (Londen 1975). Dit werk is uniek, aangezien er geen andere studies zijn die zich expliciet richten op de volledige omvang van de Staatse diplomatie.

⁷ Sowerby, 'Early Modern Diplomatic History', 441; John Watkins, 'Toward a New Diplomatic History', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38:1 (2008), 5, 7-8.

⁸ Bijvoorbeeld: Nathalie R. de Carles (ed.), *Early Modern Diplomacy, Theatre and Soft Power: The Making of Peace* (Londen 2016); Inken Schmidt-Voges en Ana Crespo Solana (eds.), *New worlds? Transformations in the Culture of International Relations around the Peace of Utrecht* (New York 2017); Tracey A. Sowerby en Jan Hennings (eds.), *Practices of Diplomacy in the Early Modern World c.1410-1800* (Londen 2018); M. Ebben and L. Sicking, ed., *Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd* (Leiden 2014).

⁹ Heidrun Kugeler, 'Le Parfait Ambassadeur'. The Theory and Practise of Diplomacy in the Century following the Peace of Westphalia (dissertatie Moderne Geschiedenis, Oxford University 2006); Denis Crouzet, *Le haut coeur de Catherine de Médicis* (Paris 2005); Abbey Zanger, *Scenes from the Marriage of Louis XIV: Nuptial Fictions and the Making of Absolutist Power* (Stanford 1997). Dat blijkt uit de bespreking van Watkins in 'Toward a New Diplomatic History', blz. 7 en 11.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Jonathan I. Israel, 'The Diplomatic Career of Jeronimo Nunes da Costa: an Episode in Dutch-Portuguese Relations of the Seventeenth Century' *BMGN – Low Countries Historical Review* 98:2 (1983), 167-191; De Pater, 'Eerste gezant'; Willem Steketee, Franciscus van Schonenberg: diplomaat en spin in het web tussen Portugal en de Republiek

diplomatieke cultuur en praktijk, wat het handelsmerk van New Diplomatic History is.¹¹ Zoals Sowerby stelt: Vroeger ging onderzoek uit van de bureaucratische staat en nu ligt de focus op de personen van monarchen en diplomaten, op dynastieën en hofcultuur en -ceremonieel.¹² De context lijkt daardoor belangrijker te worden dan het doel en de resultaten van diplomatie. Daarmee dreigt de New Diplomatic History echter de kern van diplomatieke geschiedenis, namelijk de internationale contacten en onderhandelingen en de resultaten daarvan voor belanghebbende partijen, uit het oog te verliezen.¹³

Dat mag echter niet de bedoeling van dit vakgebied van de geschiedwetenschappen zijn. Het is juist belangrijk om allereerst te onderzoeken wat er op diplomatiek gebied gebeurde in de vroegmoderne tijd, en aandacht te hebben voor de motivatie achter diplomatieke handelingen, voordat er onderzoek wordt gedaan naar de culturele kanten van de diplomatie. Deze studie zal een nuance zijn op de dominante trend. Zonder de verdiensten van de New Diplomatic History te negeren, zal ze meer aansluiten bij de studies naar High Politics van weleer. De aandacht gaat hoofdzakelijk uit naar het 'wat' en 'waarom' van de diplomatieke contacten met Wenen, maar de kennis die intussen is opgedaan over de praktische en culturele context zal ook gebruikt worden om het beeld van zeventiende-eeuwse diplomatie te vervolledigen.

Richting het einde van de zeventiende eeuw deden zich verschillende ingrijpende politiek-militaire situaties voor, zoals tijdens het Rampjaar en de daaropvolgende oorlogen met Frankrijk. Uit vele bronnen blijkt dat de Republiek en de keizer een vaste diplomatieke relatie aangingen in een periode met verschillende grote oorlogen en (religieuze) onrust. Toch is er opvallend weinig literatuur te vinden over de specifieke contacten tussen de Republiek en Wenen. In de eerdergenoemde werken wordt slechts marginale aandacht aan de onderlinge contacten en belangenbehartiging besteed. Het werk van De Pater, *De eerste gezant der Nederlandsche Republiek te Wenen*, van 1926 is een uitzondering hierop, maar dit is veelmeer een biografie van Hamel Bruyninx, dan een analyse van de Staatse belangenbehartiging in Wenen.¹⁴ In de op de praktische kanten van diplomatie gerichte studies van Jan Heringa, *De eer en hoogheid van de staat*, en van K. Müller, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden*, is meer informatie te vinden over die contacten, maar dat is weinig meer dan een glimp van het totaalbeeld.¹⁵

Een studie die wel een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de kennis over deze contacten is van Helmut Gabel en Volker Jarren. Zij behandelen in hun boek *Kaufleute und Fürsten* de diplomatieke relatie tussen de Republiek en het Weense hof tussen 1648 en 1748.¹⁶ Daarbij gaan ze in

(Masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht 2012); N. J. den Tex, *Jacob Hop, gezant der Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam 1861).

¹¹ Watkins, 'Toward a New Diplomatic History', 6.

¹² Sowerby, 'Early Modern Diplomatic History', 441, 443.

¹³ Dat blijkt uit Maurits Ebben en Louis Sicking, 'Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd', *Tijdschrift van de Geschiedenis* 127:4, 541.

¹⁴ De Pater, 'Eerste gezant'.

¹⁵ Jan Heringa, *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen: Wolters, 1961); Klaus Müller, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden, 1648-1740* (Bonn 1976).

¹⁶ Helmut Gabel en Volker Jarren, *Kaufleute und Fürsten: Außenpolitik und politisch-kulturelle Perzeption im Spiegel niederländisch-deutscher Beziehungen, 1648-1748* (Münster 1998).

op de politieke situatie van beide partijen, hun algemene diplomatieke strategieën, de diplomatieke praktijk en de ontwikkeling van de contacten tussen beiden. De auteurs richten zich echter voornamelijk op de politieke beeldvorming van de Republiek en het Rijk, en de ontwikkeling daarvan, en schenken minder aandacht aan de belangen die in specifieke situaties speelden en hebben bovendien hun focus op de Oostenrijkse kant van de diplomatie. Het geeft een goed overzicht over de praktische en beeldvormende kanten van deze relatie en geeft veel voorbeelden, maar de Staatse kant is duidelijk onderbelicht.

De eerdergenoemde vragen blijven al bij al onbeantwoord in de bestaande literatuur. Geen enkele studie gaat diep in op de Staatse zijde en haar diplomatieke belangen in de bilaterale contacten met Wenen in het laatste deel van de zeventiende eeuw. Er zijn weliswaar enkele masterscripties, met name die van M.B. Meerwijk en L. Westerink, die diepgaand ingaan op specifieke periodes van de vertegenwoordiging.¹⁷ Beiden onderzoeken de missie van Jacob Hop die in 1688 (en opnieuw in 1698) de instructies kreeg om Wenen over te halen een bondgenootschap aan te gaan tegen Frankrijk en de nieuwe Engelse koning Willem III te erkennen. Meerwijk legt daarbij een interessante link tussen het ontstaan van de Grote Alliantie in 1689 en de Glorious Revolution en gaat diep in op allerlei aspecten van de contacten tussen de Republiek en de keizer. Beiden behandelen echter een zeer korte periode, waardoor ontwikkelingen nauwelijks zichtbaar worden en de beginfase van de contacten onbeschreven blijft. Deze beginfase is slechts uitgebreid beschreven in een studie van P.L. Muller uit 1870, maar evenals Gabel en Jarren is deze gericht op de Oostenrijkse kant.¹⁸

Vraagstelling en methode

Een studie naar de Staatse kant van diplomatieke belangen, moeilijkheden en mogelijkheden in de eerste fase van de vaste wederzijdse diplomatieke relatie, vanaf 1670, ontbreekt dus nog. Deze masterthesis heeft als doel om die lacune op te vullen. Uit diplomatieke correspondentie, en soms uit literatuur, blijkt namelijk dat in het laatste deel van de zeventiende eeuw zowel vanuit Wenen als vanuit Den Haagse intensieve pogingen werden ondernomen om tot een alliantie te komen, steeds onder druk van de Franse dreiging. Het voert echter te ver om meteen te stellen dat alleen de Franse bedreiging alle aandacht opeiste in het diplomatieke verkeer. Waren er niet meer belangen die de Republiek bewogen om te investeren in de contacten met Wenen? Wat was uiteindelijk de aanleiding? En wat deden de diplomaten om zo goed mogelijk die belangen te behartigen?

Deze vragen zijn belangrijke elementen van de eerste van twee centrale deelvragen die als een rode draad door de hoofdstukken lopen. Deze worden voor elk hoofdstuk toegesneden, maar komen op het volgende neer. De eerste vraag luidt: ‘Welke belangen speelden er voor de Republiek en hoe behartigden haar gezanten ze aan het Weense hof?’ Het antwoord op deze vraag zal blijken uit het

¹⁷ M.B. Meerwijk, *Negotiating the Grand Alliance: The role of the King- Stadtholder's corps diplomatique in establishing a new alliance between 'Austria', the Dutch Republic and England, 1688 – 1690* (Masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht 2011); L. Westerink, *Pecunia en Politiek in de Gouden Eeuw: De invloed van financiële kwesties op de vorming van de buitenlandse politiek van de Republiek tegen het einde van de Gouden Eeuw (1688-1713)* (Masterscriptie Internationale betrekkingen in historisch perspectief, Universiteit Utrecht 2011).

¹⁸ P.L. Muller, *Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk: Toegelicht uit de correspondentie der keizerlijke gezanten te 's Gravenhage, 1658-1678* (Amsterdam 1870).

belang dat de gezanten aan specifieke thematiek hechtte en wat de nagelaten correspondentie erover vermeldt.

De tweede deelvraag gaat vervolgens in op mogelijke problemen of meevallende situaties in de belangenbehartiging: 'Hoe ontwikkelde zich de verstandhouding tussen de Republiek en de keizer en welke eventuele spanningen speelden er in de relatie?' Hierin wordt vooral ingegaan op mogelijke spanningen of juist voorspoedige samenwerking in de kwesties en belangen die er speelden. Want in hoeverre was de keizer bereid de diplomaten tegemoet te komen? Op welke moeilijkheden stuitte de vertegenwoordigers? En wat was de invloed van Frankrijk op dat alles? De focus van deze scriptie ligt op de genoemde vragen, voornamelijk op de voorgenoemde deelvragen.

Een onderzoek naar de onderwerpen die veel in diplomatieke correspondentie tussen de Staatse diplomaten en hun regering opduiken kan meer licht werpen op de belangen die de Republiek had bij een constante vertegenwoordiging aan het Weense hof, de mogelijke spanningen die er waren en de successen die via de vertegenwoordiging werden bereikt. Daarmee kan een bijdrage worden geleverd aan de kennis over de diplomatieke relaties van de Republiek in het laatste deel van de zeventiende eeuw en de zaken die haar op het internationale speelveld bezighielden. Vanwege het gebruik van nauwelijks onderzocht brievenmateriaal kan daarnaast het Nederlandse perspectief van de onderhandelingen rond de Grote Alliantie worden aangescherpt.

Deze thesis zoomt dus in op de Staatse kant van de diplomatie met Wenen. Dat gebeurt aan de hand van diplomatieke correspondentie tussen grofweg 1670 en 1700. Deze brieven zijn te vinden in het door het Huygensinstituut gedigitaliseerde brieven corpus *Gezantschapsberichten uit Wenen van 1670 tot 1720*. Hierin zijn vele brieven opgenomen die gericht zijn aan de Staten-Generaal, de Raadspensionaris of de stadhouder. Daarnaast zijn er verschillende andere briefwisselingen die zo nu en dan worden gebruikt, zoals de correspondentie van Anthonie Heinsius en de persoonlijke archieven van Gerard Hamel Bruyninx en Coenraad van Heemskerck. Diplomaten schreven over de voortgang van hun onderhandelingen, de politieke situatie aan het Weense hof en andere zaken die van belang konden zijn voor de Republiek, zoals informatie die andere ambassadeurs met hen deelden. Uit de aantallen brieven over bepaalde thematiek valt af te leiden hoezeer een onderwerp van belang werd geacht voor Den Haag. Door de analyse van de onderhandelingen, aandachtspunten en problemen die veel door de gezanten werden genoemd, zullen de belangen van de Republiek bij haar relatie met Wenen zichtbaar worden gemaakt. Dat is uiteindelijk het hoofdbestanddeel van het antwoord op de vraag waarom de Republiek vaste vertegenwoordiging aan het Weense hof behoefde.

De brieven zullen verbonden worden met informatie uit secundaire literatuur. Dat is van groot belang om de context van het geschrevene te begrijpen. Brieven tussen 1670 en 1672 bevatten bijvoorbeeld aanvullende informatie op Herbert Rowens studie *The Ambassador prepares for War*, waarin uitgebreid wordt ingegaan op de diplomatieke missie van de Franse gezant Pomponne die in de aanloop naar 1672 aan het Weense hof onderhandelt met de keizer.¹⁹ Uit de berichten van Hamel Bruyninx blijkt dat deze op de hoogte was van de pogingen van de Fransman om een neutraliteitspact met de keizer te sluiten en hij waarschuwde de Staten-Generaal vanuit Wenen voor de aanstaande

¹⁹ Herbert H. Rowen, *The Ambassador prepares for War: the Dutch Embassy of Arnauld de Pomponne, 1669-1671* (Den Haag 1957).

oorlog.²⁰

Naast de alliantie- en vredesbesprekingen van de periode 1670-1678 zijn er nog twee hoofdonderwerpen uit honderden brieven af te leiden. Nadat de Hollandse oorlog in 1678 was afgelopen, werden beide partijen door nieuwe Franse agressie wederom naar elkaar toegedreven. Daarom werden in de jaren 1680 nieuwe onderhandelingen gestart om tot een bondgenootschap te komen dat in tijden van vrede zou voortbestaan. De Staatse vertegenwoordiging werkte in vredes- en oorlogstijd steeds als de directe vertegenwoordigers van de Republiek bij haar Oostenrijkse bondgenoot.

Het laatste hoofdonderwerp betreft bemiddelingspogingen van Staatse gezanten in enkele politieke geschillen van de keizer. Naast de mediatie in 'de Turckenoorlog' gaat de meeste aandacht daarbij uit naar de bemiddeling in het langdurige conflict tussen de keizer en Hongaarse protestanten. Buiten de enkele zinnen die de bundel *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* van David Onnekink eraan wijdt, is hier nauwelijks literatuur over te vinden, ondanks de grote aandacht die sommige gezanten eraan besteedden in hun brieven.²¹

De hoofdstukken zijn ingedeeld naar deze drie hoofdonderwerpen. Het eerste hoofdstuk gaat over de Staatse vertegenwoordiging in de beginfase van de contacten, tot 1678, waarin vooral gericht werd op een bondgenootschap tegen Frankrijk. Het tweede hoofdstuk behandelt de verdere periode in de aanloop naar de Spaanse Successieoorlog, waarin nadruk wordt gelegd op het takenpakket van Staatse gezanten in een geconsolideerd bondgenootschap. Het derde hoofdstuk loopt qua tijdsafbakening grotendeels synchroon met het voorgaande en gaat in op Staatse bemiddelingspogingen in de eerdergenoemde conflicten van Wenen. Aan het eind van elk hoofdstuk worden de deelvragen in deelconclusies beantwoord, waarna deze in een eindconclusie met elkaar worden verbonden. Aan de hand van deze indeling zal in deze scriptie de beginfase van de Staatse diplomatie aan het Weense hof worden behandeld.

²⁰ Hamel Bruyninx aan de Staten-Generaal, 22 november 1671; Hamel Bruyninx aan de Griffier der Staten-Generaal (in verdere verwijzingen afgekort tot 'griffier'), 26 november 1671, *Gezantschapsberichten uit Wenen van 1670 tot 1720*. Gepubliceerd in G. von Antal en J.C.H. de Pater, *Weensche Gezantschapsberichten van 1670 tot 1720* (Den Haag 1929), 1ste deel, brieven 16 en 17. In wat volgt wordt naar deze geredigeerde bronnenverzameling verwezen met 'Gezantschapsberichten'.

²¹ Onnekink, David (ed.), *War and religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009). Onder andere Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 27 juli 1681; Hop aan griffier, 12 december 1688, *Gezantschapsberichten*, brieven 112 en 162, en veel brieven daartussenin roeren die kwestie aan. Het conflict tussen deze protestanten en de keizer heerste met name tussen 1671 en 1711 en kende enkele perioden van intense oorlogshandelingen.

Hoofdstuk 1: Een nieuwe bondgenoot

Na de komst van een vaste keizerlijke gezant in Den Haag duurde het nog veertien jaar voordat in Wenen een resident van de Republiek werd geïnstalleerd. In dit eerste hoofdstuk zal allereerst worden ingegaan op de beweegredenen van de Staten-Generaal om te blijven inzetten op een resident in Wenen. Vervolgens zal de beginperiode van het gezantschap aan het hof worden behandeld, waarin de grootste kwestie die uit de gezantschapsberichten blijkt steeds het vormen en bestendigen van een bondgenootschap met de keizer is. Het hoofdstuk eindigt in 1678, met de Vrede van Nijmegen die een einde maakte aan zowel de Hollandse Oorlog als aan het Staats-Oostenrijkse bondgenootschap. De belangen die de Republiek in deze periode had bij de keizer, en de mate waarin de behartiging ervan succesvol uitpakte, zullen worden uitgewerkt aan de hand van onderwerpen waar de Staatse diplomaten in hun berichten zelf de nadruk op legden.

1. De noodzaak tot een vast gezantschap

Gedurende de zeventiende eeuw was de Republiek een staat die vaak haar handelsbelangen vooropstelde in internationale politiek. Niet zelden lagen handelsoverwegingen ten grondslag aan de oorlogen die ze voerde, zoals in het geval van de Engelse Zeeoorlogen.¹ Daarnaast bleef de Republiek streven naar verdere consolidatie van haar grondgebied. Na de Vrede van Westfalen ondernam ze geen serieuze pogingen meer om de Spaanse Nederlanden te veroveren en door wederzijdse openheid werd snel toegewerkt naar een commerciële en diplomatieke relatie met Madrid.² In tegenstelling tot Spanje wenste ze echter geen samenwerkingsverband voor de verdediging van de Zuidelijke Nederlanden. Ze zag dat gebied liever als bufferzone tegen de groeiende macht van Frankrijk.³

Om haar positie in de internationale gemeenschap te consolideren en legitimeren bleef het noodzakelijk om diplomatieke banden met andere staten aan te gaan.⁴ Daarnaast had ze vrienden nodig, bij voorkeur verbonden met verdragssluitingen, om potentiële aanvallers af te schrikken. De rijkdom van de Republiek was aantrekkelijk voor staten die haar groeiende macht volgden.⁵ De traditionele bondgenoten van de Republiek waren met name Engeland en de protestantse Duitse vorsten en zelfs Frankrijk behoorde er tot midden zeventiende eeuw toe.⁶

Dat Leopold I en met name zijn adviseurs aanvankelijk niet zo happig waren op vaste diplomatieke contacten tussen Wenen en Den Haag, was te wijten aan het gegeven dat velen aan het hof de Republiek zagen als een rebellenstaat die zich had losgerukt van de Spaanse Habsburgers, terwijl ze officieel ook nog bij het Heilige Roomse Rijk hoorde. Daarnaast had ze het imago van een

¹ A.C.C. Carter, *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy, 1667-1795* (Londen 1975), 3, 5; Gijs Rommelse, 'The Role of Mercantilism in Anglo-Dutch Political Relations, 1650-74', *Economic History Review* 63:3 (2010), 591-611, aldaar 592, 597, 604.

² Maurits Ebben, 'Uwer Hoog Moogenden Onderdaenigsten Dienaers: Nederlandse consuls en Staatse diplomatie in Spanje, 1648-1661', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:4 (2014), 649-672, aldaar 657.

³ Carter, *Neutrality or Commitment*, 3; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 36.

⁴ Ettore Cafagna, 'Diplomatic protocol and political legitimation: the case of Venice and the Dutch Republic in the early 17th century', in: *Splendid Encounters III*, 5. www.premoderndiplomats.org (geraadpleegd 10 februari 2019), 5.

⁵ Carter, *Neutrality or Commitment*, 1.

⁶ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 36.

land dat haar handelsbelangen voor al het andere liet gaan en daarom erg egoïstisch kon zijn in onderhandelingen.⁷ Bovendien was de Republiek een calvinistische staat waarmee veel katholieken in Wenen zich liever niet inlieten. Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-48), waarin ze voor het eerst diplomatie bedreef met de keizer, had de Republiek zich al bij de protestantse vorsten van het Heilige Roomse Rijk aangesloten, wat het wantrouwen van de keizer had aangewakkerd.⁸

De uiteindelijke erkenning van de gezamenlijke belangen, namelijk een krachtiger tegenwicht tegen de groeiende macht van Frankrijk, zorgde er ten slotte voor dat het oude beeld werd herzien en dat de vooroordelen geleidelijk op de achtergrond verdwenen.⁹ Doordat Frankrijk vanaf de jaren 1650 een meer agressieve buitenlandpolitiek begon te bedrijven, besloot de keizer in 1658 tot het zenden van een resident naar Den Haag om toenadering te zoeken. Dat ging de eerstvolgende tien jaar echter moeizaam, omdat Wenen geen wederkerigheid wenste. Onder invloed van de pro-Franse factie aan het hof en door de initiële weigering van de keizer om godsdienstvrijheid toe te staan aan Staatse gezanten bleef een vertegenwoordiging in Wenen achterwege.¹⁰

Vanaf 1667 werd het voor de Republiek echter steeds duidelijker dat Lodewijk XIV geen vriendschappelijke bijna-buurman zou blijven. In de Tweede Engelse Zeeoorlog (1665-67) had hij zich al een slechte bondgenoot getoond door nauwelijks steun te verlenen. Bovendien werd Lodewijk door zijn expansiedrang en zijn pogingen aanspraak te maken op de Spaanse troon, in het geval de Spaanse Habsburgers zouden uitsterven, steeds meer als een potentieel gevaar gezien.¹¹ Het meest directe belang van de Republiek bij een vaste vertegenwoordiging bij de keizer was dus het afschrikken van Franse agressie. Terwijl de plannen voor een gezantschap in Wenen werden uitgewerkt, wist de Republiek in 1668 al met Engeland en Zweden de Triple Alliantie te sluiten. Vanwege het gebrek aan geheimhouding in Den Haag kende Frankrijk echter al snel de inhoud van de geheime artikelen, waardoor ze wist dat de alliantie expliciet tegen haar was gericht.¹² Wellicht heeft dat bijgedragen aan de vastberadenheid van de Zonnekoning om de Republiek, een 'ondankbare bondgenoot', aan te pakken.¹³ Een diplomatieke wedloop begon tussen Frankrijk en de Republiek om bondgenoten te winnen voor de komende oorlog.¹⁴

⁷ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, o.a. 19, 29, 112, 183.

⁸ Ibidem, 101.

⁹ Ibidem, 112.

¹⁰ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 172, 176; J.C.H. de Pater, 'Eerste gezant', 85.

¹¹ Carter, *Neutrality or Commitment*, 6, 9; Duco Hellema, *Nederland in de wereld: buitenlandse politiek van Nederland* (6de druk; Amsterdam 2016), 21-22; Rowen, *The Ambassador*, 20, 107. Dit blijkt eveneens uit onder meer brieven CLXXIX (25 januari 1669) en CXCI (27 april 1669) van de briefwisseling van de gebroeders Van der Goes, gepubliceerd in: A. van der Goes, M. van der Goes, en W. van der Goes, *Briefwisseling tusschen de gebroeders van der Goes (1659-1673)*. C.J. Gonnert ed. (Amsterdam 1899-1909), 2de deel.

¹² Guido de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek 1600-1750* (Den Haag 1991), 437; Carter, *Neutrality or Commitment*, 10.

¹³ Carter, *Neutrality or Commitment*, 11; Rowen, *The Ambassador*, 18-19.

¹⁴ Rowen, *The Ambassador*, 179. Verder blijkt dat uit o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 28 september 1670; Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 22 november 1671 en Hamel Bruyninx aan griffier, 26 november 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 3, 16 en 17. Volgens De Bruin (*Geheimhouding en verraad*, 319-320) was de inhoud van brieven die gericht waren aan de Staten-Generaal openbaar en voor de hele vergadering bestemd. Brieven voor de raadspensionaris waren geheim of persoonlijk. Gabel en Jarren (*Kaufleute und Fürsten*, 424) voegen daaraan toe dat geheime stukken voor de Staten-Generaal werden gericht aan de griffier, die selecteerde wat hij aan geheime commissies zou voorleggen en wat er naar de plenaire vergadering ging.

2. De instructies

Het zenden van Hamel Bruyninx, een ervaren vertegenwoordiger in het Heilige Roomse Rijk, naar Wenen was een onderdeel van die wedloop. Vanwege de politieke situatie met Frankrijk kreeg de keizer toenemende interesse om toe te treden tot de Triple Alliantie en hij liet de gezant toe. De Staten-Generaal had gezorgd dat Hamel Bruyninx de lagere rang van 'resident' kreeg om rangtwisten met ambassadeurs in Wenen te voorkomen.¹⁵ Nazomer 1669 vertrok de gezant met zijn instructies en geloofsbrieven naar het Duitse Rijk. Een analyse van de voor deze studie relevante instructiepunten geeft veel informatie over wat de Staten-Generaal als belangrijke redenen voor de zending van de gezant aanmerkte.¹⁶ Zijn werk begon al tijdens de reis. In navolging van het tweede instructiepunt deed Hamel Bruyninx op zijn route een aantal Duitse vorsten aan, die hij probeerde te overtuigen zich bij de Triple Alliantie aan te sluiten.¹⁷ Ondanks zijn inspanningen wist hij slechts enkele toezeggingen te verkrijgen.¹⁸

In september 1670 arriveerde hij in Wenen om te beginnen aan zijn hoofdopdracht: het winnen van zowel de keizer als de Rijnvorsten. Aangezien het lang zou duren om het hele Rijk tegen Frankrijk op te zetten via de Rijksdag, probeerde de Republiek de keizer en de voornaamste vorsten aan haar zijde te krijgen om zo het Rijk mee te krijgen.¹⁹ Meerdere punten uit de instructie getuigen van het belang dat de Staten-Generaal hechtte aan een verbond met de keizer. Allereerst werd Hamel Bruyninx opgedragen de goede vriend- en nabuurschap met de keizer te bevestigen, om vervolgens een nieuwe akte van neutraliteit te verzoeken, die door alle ondergeschikten van de keizer sterk moest worden gehandhaafd.²⁰ Doordat gezanten van de vorsten van Trier, Lotharingen en Mainz bij de aankomst van Hamel Bruyninx al onderhandelden met de keizer over toetreding tot de Triple Alliantie, waartoe de Republiek al behoorde, kreeg de resident toestemming van de Staten-Generaal om hen te steunen en het verzoek om een neutraliteitsverklaring over te slaan. Hij mocht meteen bijdragen aan pogingen de keizer bij de Alliantie te betrekken.²¹ De eerste zending van een Staatse resident naar Wenen kan duidelijk worden geplaatst in het bredere kader van de zoektocht van de Republiek naar bondgenoten tegen Frankrijk.

Een ander instructiepunt waaruit een duidelijk belang voor de Republiek valt af te leiden, is de opdracht om te 'soecken uyt te wercken alle, 't gene tot bevordering ende voorsettinge van de commercie deser landen soude mogen strecken'.²² Als vertegenwoordiger van de Staten-Generaal behartigde hij niet alleen de politieke, maar ook de economische belangen in Oostenrijk. Daarnaast had hij orders om alle relevante informatie die hij aan en over het hof opdeed met zijn regering te

¹⁵ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, X-XII.

¹⁶ Van de zeventien instructiepunten gaan er acht over praktische zaken, zoals de hoeveelheid contact tussen de gezant en de Staten-Generaal, het salaris en het gebruik van een coderingsboek. Die punten worden hier niet behandeld.

¹⁷ Instructie voor Gerard Hamel Bruyninx als resident der Staden-Generaal te Wenen, 26 juli 1669. *Gezantschapsberichten*, blz. 1, punt 2.

¹⁸ De Pater, 'Eerste gezant', 86.

¹⁹ *Ibidem*, 86-88.

²⁰ Instructie voor Hamel Bruyninx, 26 juli 1669. *Gezantschapsberichten*, blz. 1, punten 4, 7 en 8.

²¹ Hamel Bruyninx aan Raadspensionaris, 11 september 1670; Hamel Bruyninx aan Griffier, 28 september 1670. *Gezantschapsberichten*, br. 2 en 3.

²² Instructie voor Hamel Bruyninx, 26 juli 1669. *Gezantschapsberichten*, blz. 2, punt 10.

delen, zodat ze gerichte orders kon geven hoe Hamel Bruyninx de Republiek in specifieke situaties moest vertegenwoordigen.²³ Ten slotte blijkt uit het vijftiende instructiepunt dat de Staten-Generaal belang had bij iemand die zijn oren en ogen goed de kost geeft aan het Weense hof en in contact treedt met ministers, vorsten en gezanten die de Republiek welgezind zijn 'omme daerdoor des te eerder ende beter van alles, den dienst van den lande directelijck off indirectelijck raeckende, geïnformeert te connen werden.'²⁴ Een goed ingelichte en assertieve gezant kon de Republiek van waardevolle informatie voorzien en zou sneller zaken die haar belangen raakten opmerken en kunnen bespreken met Oostenrijkers of buitenlanders.

3. Toenemende dreiging

Het betrekken van de keizer bij de Triple Alliantie mag als het voor dat moment grootste belang worden gezien. Niet alleen zijn daar de meeste brieven aan gewijd voor de periode 1670-73, maar het bleek ook dat de installatie van het Staatse gezantschap niet later had moeten komen. Steeds meer tekenen bereikten de Republiek dat Frankrijk op oorlog uit was. Niet alleen de rapporten over Franse troepenverplaatsingen, maar ook de positieve houding van Engeland ten opzichte van Frankrijk, ingegeven door het geheime Verdrag van Dover van juni 1670, was zorgwekkend.²⁵ De noodzaak om de keizer en de Rijnvorsten als bondgenoten te krijgen werd dus steeds prangender. Ambassadeur De Groot verzekerde uit Parijs dat het nog een tijdje zou duren voor een daadwerkelijke veldtocht zou plaatsvinden, maar de Staten-Generaal was er niet gerust op en drong aan op een snelle verdragssluiting.²⁶

In eerste instantie leek de keizer spoedig tot toetreding bereid. Zijn enige wens was dat Engeland expliciete toestemming gaf voor zijn toetreding, wat volgens Hamel Bruyninx snel geregeld zou zijn.²⁷ Dat viel echter tegen. De Engelse koning wees de toevoeging van Oostenrijk aan de Triple Alliantie in vriendelijke bewoordingen van de hand.²⁸ Een periode van complexe onderhandelingen begon om een rechtstreeks bondgenootschap te sluiten tussen de Republiek en de keizer. Raadspensionaris Johan de Witt had echter te lang gedraald om de keizer uit te nodigen voor een alliantie. Ondanks de hoopgevende woorden van de keizer was een verbondssluiting voor hem op de langere baan geschoven en hij stond een tijdje niet meer afwijzend tegenover Frankrijk.²⁹

Daar maakte de Franse gezant Jacques Bretel de Grémonville graag gebruik van. Deze was al jaren actief aan het hof en had daar veel invloed op de ministers die welwillend tegenover Frankrijk

²³ Ibidem, blz. 1-2, punten 4, 9, 12, 13.

²⁴ Ibidem, blz. 2, punt 15.

²⁵ Rowen, *The Ambassador*, 143; David Onnekink (ed.), *War and religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 55. De Engelsen zagen door hun overzeese concurrentiestrijd met de Republiek deze staat als het grootste gevaar voor hun macht en ambities (zie: David Onnekink, 'The Ideological Context of the Dutch War (1672)' in: David Onnekink en Gijs Rommelse, *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)* (Farnham 2016), 131-144, aldaar 134).

²⁶ De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 538.

²⁷ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 7 september 1670; Hamel Bruyninx aan griffier, 28 september 1670; Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 14 december 1670, *Gezantschapsberichten*; br. 2-4.

²⁸ Hamel Bruyninx aan griffier, 12 maart 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 6.

²⁹ Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 24; Rowen, *The Ambassador*, 110; De Pater, *Eerste 'gezant'*, 93. Nadere informatie over de complexiteit van deze onderhandelingen is uitgewerkt in onder andere Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*; Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*; De Pater, 'Eerste gezant'.

stonden en de Staatse bondgenootschapsplannen tegenwerkten.³⁰ Zijn missie was het bereiken van een neutraliteitsverklaring van de keizer, zodat Frankrijk de handen vrij had voor een aanval op de Republiek. Hamel Bruyninx probeerde deze gezant zoveel mogelijk in de gaten te houden en zijn missie waar mogelijk te dwarsbomen, terwijl hij de alliantieonderhandelingen, die zich deels in Den Haag afspeelden, steunde met informatie vanuit Wenen.³¹ Met steun van de grote pro-Franse factie in Wenen lukte het Grémonville echter in november 1671 een geheim neutraliteitsverdrag te sluiten.³²

Hamel Bruyninx hoorde daar spoedig geruchten over en informeerde ernaar bij kanselier Hoher. Deze verzekerde hem echter dat er geen verdrag was gesloten en dat de keizer nog altijd welwillend stond tegenover de Republiek, wat onder meer bleek uit de moeite die de keizer nam om de bisschop van Münster te vermanen geen vijandelijkheden tegen de Republiek te openen.³³ Hamel Bruyninx liet zich overtuigen en de waarheid kwam pas twee jaar later boven water. De verzekering van Grémonville dat zijn koning slechts vrede wenste, wilde de Hollander echter niet geloven. Hij adviseerde zijn meesters de Fransen te wantrouwen en handelde zelf steeds dienovereenkomstig.³⁴

Een van de zaken die in de aanloop naar het Rampjaar regelmatig in de correspondentie terugkwam, was de Staatse bezetting van Keulen en omgeving. De aartsbisschop van Keulen was pro-Frans en wilde de vrijstad Keulen, die anti-Frans was, met geweld aan zich binden. Afgezanten van de stad riepen de Republiek te hulp, waarop deze een garnizoen in Keulen vestigde.³⁵ De aartsbisschop reageerde door met andere katholieke vorsten een verzoek in te dienen bij de keizer om druk te zetten op de Republiek zodat ze haar troepen terugtrok. De keizer durfde niet te weigeren, maar hij gaf Hamel Bruyninx een opmerkelijke boodschap mee. De gezant moest van zijn regering een zodanig antwoord verlangen, dat de zaak op de lange baan werd geschoven, zonder verdere klachten.³⁶ Intussen verzamelde hij zelf een leger rond de stad om haar te helpen verdedigen tegen haar eigen meester.³⁷

Katholieke vorsten, die wel een Franse inval in het Rijngebied vreesden, maar tegelijkertijd geen protestantse inmenging wensten, gingen zich ook bemoeien met het conflict tussen Keulen en de aartsbisschop en verzochten om terugtrekking van het Staatse leger.³⁸ De keizer nam het ook hierin voor de Republiek op en stemde in met het verzoek van Hamel Bruyninx om samenwerking tussen de

³⁰ Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CXCII (27 april 1669).

³¹ Hamel Bruyninx aan griffier, 26 november 1671; Hamel Bruyninx aan Van Amerongen, 17 november 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 17 en 32.

³² Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 21.

³³ Hamel Bruyninx aan griffier, 26 november 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 17. 17 mei 1672 protesteerde Hamel Bruyninx namens de Staten-Generaal tegen de sterke bewapening van Münster. De Witt zette het protest kracht bij door tegelijk de Weense gezanten in Den Haag te vragen die zaak bij de keizer aan te kaarten. De bisschop laat zich echter niet ontwapenen en gaat niet veel later de oorlog in. Ondanks de zinloosheid van het protest kan wel gesteld worden dat de Staatse vertegenwoordiging in Wenen ook probeerde de belangen van de Republiek te behartigen door bij de keizer te protesteren tegen vijandige vorsten uit zijn Rijk. Dat komt overeen met het achtste punt uit Hamel Bruyninx' instructies.

³⁴ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 15 oktober 1671; Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 22 november 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 15 en 16. Uit brief 13 (Hamel Bruyninx aan griffier, 24 september 1671) blijkt dat de gezant zich bewust was van het feit dat zijn inlichtingen voor de Staten-Generaal slechts een onderdeelje waren van een informatiestroom. Hij schreef herhaaldelijk dat ze de berichten kon vergelijken met anderen voor een goede beoordeling.

³⁵ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 8; Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCXXV (oktober 1670).

³⁶ Hamel Bruyninx aan griffier, 12 maart 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 6.

³⁷ Hamel Bruyninx aan griffier, 12 maart 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 7; Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCXLV en CCL (18 juni 1671 en 19 juli 1671).

³⁸ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 12 maart 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 8.

Staatse en keizerlijke commandanten in Keulen.³⁹ Het Staatse gezantschap bewees hierin haar waarde door het mogelijk maken van een directe communicatie met de keizer over de spanningen in het Rijngebied, wat wellicht ook de bereidwilligheid van de keizer stimuleerde.

Daarnaast hield Hamel Bruyninx zijn oren goed open. Hij hoorde dat afgevaardigden van het katholieke Mainz en de Jezuïetenorde de keizer tegen de Republiek probeerden op te zetten.⁴⁰ Belangrijker nog was de informatie die hij opdeed over Frankrijk. De paus had Lodewijk XIV toestemming gegeven de geestelijke goederen die hij voor de kerk zou veroveren, ongeacht waar, te verwerven voor de paus.⁴¹ Dat duidde bijna zeker op de verovering van protestants grondgebied, hoogstwaarschijnlijk de Republiek, waardoor Hamel Bruyninx het meteen aan de Staten-Generaal door gaf. Op die manier wist de gezant nuttige informatie te verstrekken die de berichten van andere diplomaten van de Republiek kon aanvullen.

Intussen had de Republiek het geheime Verdrag van Dover ontdekt. Enige tijd later waren Franse gezanten erin geslaagd om ook Zweden uit de Triple Alliantie te kopen.⁴² De Republiek dreigde dus zonder bondgenoten een aanval van Frankrijk en haar bondgenoten te moeten incasseren. De keizer moest daarom koste wat het kost gewonnen worden, in de hoop dat andere vorsten meegingen. Wenen wist echter de pogingen om tot een alliantieverdrag te komen nog een tijdje te doen stranden door steeds een hoge subsidiëring van de Republiek te eisen voor het opbrengen van een groot leger. De keizerlijke ministers wezen erop dat de schatkist nu eenmaal niet toereikend was en dat er bovendien nog altijd gevaar van Turkse zijde te duchten viel.⁴³

4. Stevige onderhandelingen in het Rampjaar

Vanaf april 1672 werd de Republiek van alle kanten aangevallen. De Staten-Generaal werd steeds ongeduldiger en Hamel Bruyninx deed al het mogelijke om de keizer en zijn ministers te overtuigen van hun gezamenlijke belang bij een bondgenootschap tegen Frankrijk.⁴⁴ De Republiek had direct hulp nodig, want in tegenstelling tot de meeste oorlogen van die tijd leek deze aanval bedoeld om haar geheel van de kaart te vegen.⁴⁵ Hamel Bruyninx wees in zijn berichtgeving vorst Lobkowitz aan als de belangrijkste oorzaak van de stagnerende onderhandelingen. Deze raadgever van de keizer had veel invloed en leidde de pro-Franse factie.⁴⁶ Een andere raadgever, de Kapucijner pater Emmerich, vond Hamel Bruyninx juist bereid om bij de ministers te pleiten voor hulp aan de Republiek. Ook de Spaanse

³⁹ Hamel Bruyninx aan griffier, 9 april 1671; Hamel Bruyninx aan griffier 5 juli 1671, *Gezantschapsberichten*, br. 9 en 10.

⁴⁰ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 31 januari 1672; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 19 en blz. 32-33.

⁴¹ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 31 januari 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 19.

⁴² Rowen, *The Ambassador*, 179.

⁴³ Rowen, *The Ambassador*, 113. Uit Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCLIV en CCLXX (27 augustus 1671 en 3 januari 1672) blijkt dat Leopolds aandacht deels werd opgeëist door onrust in Hongarije en Turkse interventie daarin. Hij sloot in augustus 1671 een bondgenootschap met Polen.

⁴⁴ Hamel Bruyninx aan Van Amerongen, 24 maart 1672; Hamel Bruyninx aan griffier, 28 april 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 21 en 22. Tot 'al het mogelijke' behoorde zelfs dat de gezant de vrijheid nam om voorstellen te doen om de onderhandelingen te versnellen en op vragen van de kanselier over de oprechte intenties van de Republiek wist hij onderbouwde antwoorden te geven.

⁴⁵ De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 110-111.

⁴⁶ Hamel Bruyninx aan griffier, 26 mei 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 25; D.H. Pennington, *Europe in the Seventeenth Century*. A General History of Europe (2de druk; New York 1989), 370.

ambassadeur secondeerde de Staatse gezant in zijn werk. Het belangrijkste argument dat de drie aanvoerden was dat Frankrijk een gevaar vormde voor de Spaanse Nederlanden, het Rijngebied en uiteindelijk zelfs voor het Huis Oostenrijk.⁴⁷

In mei schreef Hamel Bruyninx dat hij de kanselier had gevraagd waarom hij zo weinig kreeg te horen over de besluitvorming van Wenen inzake de alliantie. Het antwoord moet voor de Staten-Generaal verhelderend zijn geweest. Kanselier Hocher zei namelijk dat 'men de impressie hadde, dat gheen saecke in Haer Ho. Mo. Vergaderinge konde worden gesecreteert ende dat men daeromme ten deele tegens mijn soo inhoudende was.'⁴⁸ Geheimhouding was voor de Staten-Generaal voortdurend een probleem, veroorzaakt door haar 'last en ruggenspraak' met de provincies. Daardoor schrokken welwillende staten soms terug om een 'geheime' overeenkomst te sluiten die waarschijnlijk zou uitlekken en het maakte haar kwetsbaar tegen vijanden die de gevolgen van een aanval konden berekenen op basis van hun kennis van de inhoud van Staatse verdragen.⁴⁹ De Staten-Generaal deed er goed aan om van deze informatie te leren. Hamel Bruyninx beloofde intussen aan de kanselier dat de informatie voortaan evenzeer 'gesecreteerd' zou worden 'als de saecken alhier aen 't Hoff op het beste gesecreteert mochte worden.' De gezant verdedigde hierin niet slechts de discretie van de Staten-Generaal, maar probeerde ook meer toegang tot vertrouwelijke informatie te verkrijgen om zijn land meer tot nut te zijn.

Naarmate de Fransen meer het Rijk binnendrongen, kreeg de anti-Franse factie, aangestookt door de hertog van Lotharingen en andere bedreigde vorsten, meer de overhand.⁵⁰ De keizerlijke diplomaat in Den Haag, Franz von Lisola, was al van den beginne sterk tegen Frankrijk gekant en deed zijn best om zijn meester te overtuigen voor het bondgenootschap te kiezen.⁵¹ Evenals Hamel Bruyninx bleef hij het gezamenlijke belang tegen Frankrijk onderstrepen. De belangrijkste tegenwerping, namelijk de dreiging van een Ottomaanse aanval, verdween door de Franse agressie naar de achtergrond. De keizer handelde alsof er geen neutraliteitsverdrag met Frankrijk bestond en in juni 1672 besloot hij een leger naar de Onder-Rijn te zenden om daar samen met Brandenburg, een Staatse bondgenoot, de Republiek te helpen. Hij zette nu vaart achter de onderhandelingen en spoedig werden ontwerpverdragen uitgewisseld. Hamel Bruyninx, ondanks zijn positionering aan het Weense hof, mocht inhoudelijk nauwelijks een bijdrage leveren en de communicatie met Den Haag verliep stroef.⁵² Mede doordat de Staten-Generaal haar gezant niet optimaal wist te gebruiken en hem belangrijke bevoegdheden ontbraken, bleef ratificatie uit tot december.

Terwijl over de details van het verdrag werd onderhandeld, begon zich al een keizerlijk leger

⁴⁷ Deze redenen werden vaker aangevoerd, o.a. in Hamel Bruyninx aan griffier, 26 mei 1672; Hamel Bruyninx aan Van Beuningen, 23 juli 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 6 juni 1684, *Gezantschapsberichten*, br. 25, 130 en 151.

⁴⁸ Hamel Bruyninx aan griffier, 26 mei 1672; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 25 en blz. 42, 369.

⁴⁹ De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 436.

⁵⁰ Hamel Bruyninx aan griffier, 28 september 1670, *Gezantschapsberichten*, br. 3; Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCXXIV en CCLXXX (oktober 1670 en 20 maart 1672); Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 182.

⁵¹ Pennington, *Europe*, 370; Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 45.

⁵² Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 16 juni 1672; Hamel Bruyninx aan griffier, 25 augustus 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 27 en 30. Tijdens de onderhandelingen probeerde de pro-Franse factie, gesteund door de pauselijke nuntius, nog tweedracht te zaaien tussen de Republiek en de keizer. Hamel Bruyninx bleef hierover berichten en vroeg meer orders uit Den Haag om zijn werk goed te kunnen doen. Waar mogelijk verdedigde hij het komende bondgenootschap tegenover gezanten en ministers.

te vormen aan de Onder-Rijn. De commandant, Raimondo Montecucculi, had echter orders om een confrontatie met de Fransen te vermijden en alleen Keulen te verzekeren.⁵³ De broodnodige militaire assistentie bleef dus uit. De Republiek wist wel huurlegers te bestellen die eerder of later ter plaatse zouden zijn. In april 1672 had Hamel Bruyninx al de opdracht gekregen om bij de keizer toestemming te verkrijgen voor de doortocht van een regiment Zwitsers. Het bleek echter ingewikkeld om deze troepen onder Staatse naam door het Heilige Roomse Rijk te krijgen. Nadat Hamel Bruyninx meermaals had laten weten dat 'details' voor de in het nauw gedreven Staten-Generaal niet van belang waren, lukte het na meer dan een maand om het leger doorgang te verschaffen, mits ze op naam van Spanje zou worden geschreven om ongenegen Duitse vorsten niet te provoceren.⁵⁴

5. De keizer als bondgenoot in de Hollandse Oorlog

Het verdrag van december 1672 had als hoofdpunten dat de Republiek en de keizer elkaar wederzijdse steun beloofden en geen vrede zouden sluiten los van elkaar, maar ook dat Wenen niet verplicht was met Frankrijk te breken, zolang ze de Kleefse en Westfaalse vrede handhaafde met een aanzienlijk leger, gesubsidieerd door de Republiek.⁵⁵ In het kader van de handhaving van die vredesverdragen begon de keizer met Brandenburg in het voorjaar 1673 een offensief in het Rijngebied.

Tot die tijd hadden beide bondgenoten echter niet daadwerkelijk tegen Frankrijk gevochten. De Republiek had de Franse invasie in eerste instantie grotendeels zelf, met Gods hulp, tot stilstand moeten brengen. Hamel Bruyninx schreef meerdere keren dat Wenen bewust het gevecht bleef ontwijken, aangezien ze graag zag dat de Republiek het volle gewicht van de Franse agressie zou dragen, zodat de keizer zich uitsluitend tegen de Turken hoefde te wapenen. Ook was een bezetting van de Republiek de mogelijkheid om het katholicisme te laten opbloeien en de macht van protestantse Duitse vorsten te verzwakken met het wegvallen van een protestantse natie. Volgens Hamel Bruyninx verwachtte de keizer dat de Republiek machtig genoeg was om Frankrijk te stoppen, waarna Oostenrijk een voorspoedige oorlog kon voeren tegen een verzwakt Frankrijk.⁵⁶

De gezant probeerde door zijn beschrijvingen inzicht te geven in de belangen van de keizer, opdat de Staten-Generaal een betere inschatting kon maken van haar onderhandelingspositie.⁵⁷ Het is echter de vraag of Hamel Bruyninx het in dit geval bij het rechte eind had. Het uitblijven van aanvalsinstructies aan Montecucculi kan daar inderdaad op duiden, maar Gabel en Jarren wijzen er in hun werk op dat Wenen de oprechtheid van het bondgenootschap met de Republiek soms in twijfel

⁵³ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 12 juni 1672; Hamel Bruyninx aan griffier, 17 juli 1672; Hamel Bruyninx aan Van Amerongen, 17 november 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 26, 29 en 32; Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 51.

⁵⁴ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 5 mei 1672; Hamel Bruyninx aan griffier, 12 mei 1672; Hamel Bruyninx aan griffier, 26 mei 1672, *Gezantschapsberichten*, br. 22, 23 en 25.

⁵⁵ Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 37.

⁵⁶ Hamel Bruyninx aan griffier, 26 november 1671; Hamel Bruyninx aan griffier, juni 1673, *Gezantschapsberichten*, br. 17 en 46. Het opzettelijk talmen wordt ook benoemd in: Gebroeders van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCXCX (12 januari 1673).

⁵⁷ Dat blijkt uit onder andere brief 18 (10 dec 1671), waarin Hamel Bruyninx een karakteristiek van het keizerlijke hof schrijft, omdat het gevaar voor de Republiek toeneemt en de beste manier van handelen moet worden gezocht. Ook in brief 40 (14 mei 1673) gaat Hamel Bruyninx in op verschillende partijen aan het hof. Hij schrijft daarbij tevens over de informatie die Wenen binnenkrijgt via haar gezant in de Republiek en andere zaken die haar bezighouden.

trok, wat wellicht kan hebben bijgedragen aan de vertraging van militaire steun.⁵⁸ Muller noemt bovendien nog dat de keizer een sterk leger bijeen moest brengen om de achting van Duitse vorsten te verdienen en hen mee te krijgen in de oorlog.⁵⁹

Vanaf het moment dat de bondgenoten de strijd tegen Frankrijk aangingen, ging Willem III in de tegenaanval om de Fransen uit de Republiek te verdrijven. Uit verschillende brieven blijkt dat de samenwerking met de Oostenrijkse en Brandenburgse legers als erg stroef werd ervaren.⁶⁰ Hamel Bruyninx deed uit naam van de Staten-Generaal meerdere malen een beroep op de keizer om zijn bevelhebbers te manen tot meer offensieven en bovendien tot een betere communicatie en coördinatie met Willem III. Dat leidde in sommige gevallen tot correspondentie tussen de opperbevelhebbers, maar aangezien dergelijke aanmaningen tot het einde van de oorlog doorgingen, zal de problematiek waarschijnlijk niet op een voor de Republiek bevredigende wijze zijn opgelost.⁶¹

Ook andere probleempunten kwamen ter sprake via de Hollandse gezant. Zo was er na het sluiten van de Quadruple Alliantie, in augustus 1673, tussen de Republiek, de keizer, Spanje en Lotharingen veel onenigheid over welke staten verder moesten worden aangetrokken tot de anti-Franse coalitie en met welke prioriteit.⁶² Ook waren er gedurig meningsverschillen over de hoogte van de subsidies die aan Wenen werden verstrekt voor haar leger aan de Rijn. De keizer was dan van mening dat de bedragen te laag waren of te laat kwamen, terwijl de Staten-Generaal voornamelijk kritiek had op de geringe aanvalsfrequentie en -intensiteit van het leger.⁶³ Het waren vaak langdurige meningsverschillen waarbij de gezant het standpunt van de Staten-Generaal aan het hof vertegenwoordigde.

Een ander punt dat meermaals in de correspondentie terugkeerde is het aandringen van de keizer om enige specifieke handelsvoordelen van de Staten-Generaal te verkrijgen. Hamel Bruyninx probeerde een deal te maken met keizerlijke concessies die voordelig waren voor handelaren uit de Republiek. Hoewel beide staten elkaar wel vonden in een gezamenlijke boycot van Franse producten, was de Staten-Generaal te weinig inschikkelijk om tot een bevredigende afspraak te komen inzake de

⁵⁸ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 530.

⁵⁹ Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 48. Dat blijkt ook uit Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCCV (26 januari 1673).

⁶⁰ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 27 maart 1678; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 95 en blz. 134.

⁶¹ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 526, 527, 530; Hamel Bruyninx en Van Heemskerck aan griffier, 11 maart 1674, *Gezantschapsberichten*, br. 58. De keizer en Duitse vorsten werd een gebrek aan initiatief en offensief verweten en vanuit de Republiek werd de vraag gesteld hoe nuttig het bondgenootschap daadwerkelijk was als de Duitsers slechts op eer en gewin uitwaren, zonder dat ze daarvoor hun troepen wilden inzetten. Interessant genoeg werden militaire plannen uitgewisseld tussen Willem III en de Oostenrijkse opperbevelhebber Montecucculi en daaraan mochten de Hollandse ambassadeur Cornelis van Heemskerck en Hamel Bruyninx beiden bijdragen (Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 172). Uiteindelijk werd Montecucculi in 1676 van zijn commando ontheven, omdat hij ook in de ogen van Wenen te weinig initiatief toonde (Von Antal, blz. 180).

⁶² Hamel Bruyninx aan griffier, 6 november 1672; Hamel Bruyninx aan griffier, 20 november 1672; Hamel Bruyninx en Van Heemskerck aan griffier, 23 maart 1674; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 35, 37, 59 en blz. 101. De Grote Alliantie had een wat andere inhoud dan het eerdere Oostenrijks-Staatse bondgenootschap. De nieuwe doelstelling werd het bereiken van een algemene vrede en daartoe zou de keizer 30.000 soldaten inzetten, gesubsidieerd door Den Haag. Het bondgenootschap zou niet slechts voor die oorlog gelden, maar ook voor toekomstige Franse agressie (Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 67). Brandenburg en Denemarken traden later tot de alliantie toe, ondanks Brandenburgs eerdere terugtrekking uit de oorlog in najaar 1673.

⁶³ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 2 juni 1673; Van Heemskerck en Hamel Bruyninx aan griffier, 25 januari 1674, *Gezantschapsberichten*, br. 42, 57; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 183.

wederzijdse handelsvoordelen.⁶⁴ In andere gevallen bleken Oostenrijk en de Republiek wel gezamenlijke handelsbelangen te hebben, zoals toen in 1676 Denemarken tol wilde heffen op de Elbe. Hamel Bruyninx wist Wenen snel te overtuigen dat die tol schadelijk was voor de commercie.⁶⁵ Naast de toekomst van het bondgenootschap en de militaire belangen van de Republiek behartigde de gezant dus, met wisselend succes, eveneens de handelsbelangen van zijn land.

Ten slotte was er na verloop van tijd steeds duidelijker onenigheid in de alliantie over de wenselijkheid en de voorwaarden van vrede. Op het vredescongres van Keulen, in 1673-74, konden de bondgenoten het niet eens worden over een gezamenlijke positie, maar met Engeland, Keulen en Münster werd vrede gesloten.⁶⁶ Het feit dat Münster na geheime onderhandelingen een bondgenoot werd van de keizer, kon de Staten-Generaal echter helemaal niet bekoren en haar gezanten uitten het wantrouwen tegenover het zo plotseling omgedraaide Münster meermaals bij de keizer.⁶⁷ In de volgende jaren werden de bondgenoten steeds meer oorlogsmoe, maar de Staatse gezant berichtte dat de keizer pas serieuze vredesbesprekingen wilde houden als de Quadruple Alliantie in een betere onderhandelingspositie was gekomen door militaire successen.⁶⁸

Intussen was in 1676 in Nijmegen een vredescongres begonnen waarin de Republiek serieus aankoerste naar een vredesverdrag met Frankrijk. Aan het Weense hof merkte Hamel Bruyninx hoe ministers die ontwikkelingen argwanend volgden. Uit zijn berichten blijkt het wederzijdse wantrouwen van de Republiek en protestantse vorsten aan de ene zijde en Wenen en de katholieke vorsten aan andere zijde. Er werd volop getwijfeld aan elkaars 'werkelijke bedoelingen' die schuilgingen achter de schone woorden van vertegenwoordigers.⁶⁹ De belangen van de bondgenoten waren uiteen gegroeid en de Republiek ervaarde weinig nut van de dure en onsuccesvolle keizerlijke legers, terwijl de Fransen van haar grondgebied verdreven waren.⁷⁰ Ze sloot in augustus 1678 vrede met Frankrijk, wat door de

⁶⁴ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 10 december 1671; Hamel Bruyninx en Van Heemskerck aan griffier, 14 december 1673; Van Heemskerck aan Amsterdam, 7 januari 1674; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 18, 55, 56 en blz. 94. De keizer verlangde meermaals het opheffen van invoerbelasting op kwikzilver voor Duitse handelaren. Zowel dreigementen om Hamburg als stapelplaats aan te stellen, en daarmee haar concurrentiepositie ten opzichte van Amsterdam te verbeteren, als aanbiedingen van handelsvoordelen voor Staatse handelaren konden de Staten-Generaal niet bewegen haar lucratieve invoerbelasting van kwikzilver los te laten.

⁶⁵ Hamel Bruyninx aan griffier, 29 augustus 1677; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 86 en blz. 180. Overeenkomstig instructiepunt 10, waarin Hamel Bruyninx werd aangespoord te behartigen datgene wat de handelsbanden tussen de Republiek en Oostenrijk zou versterken.

⁶⁶ Hamel Bruyninx aan griffier, 11 mei 1673; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 39 en blz. 58-59. Hamel Bruyninx probeerde zelfs actief de deelname van Oostenrijk aan het vredescongres te ontmoedigen, maar dat mislukte. Aangezien Franse legers nog niet geheel uit de Republiek waren verdreven, stelde hij voor te wachten totdat de bondgenoten door overwinningen een sterkere onderhandelingspositie hadden verworven ten opzichte van Frankrijk. Bij de latere vredesonderhandelingen te Nijmegen was het juist Wenen die deconstructief bijdroeg aan het vredesproces, allereerst door de zending van haar gezanten sterk te vertragen (Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 192).

⁶⁷ Van Heemskerck en Hamel Bruyninx aan griffier, 15 november 1674; Hamel Bruyninx aan griffier, 27 februari 1678; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 69, 94 en blz. 137.

⁶⁸ Van Heemskerck aan Willem III, 3 feb 1675; Hamel Bruyninx aan griffier, 8 maart 1676; Hamel Bruyninx aan griffier, 16 dec 1677, *Gezantschapsberichten*, br. 75, 85 en 92.

⁶⁹ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 5 september 1675; Hamel Bruyninx aan griffier, 19 september 1677; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 82, 87 en blz. 137.

⁷⁰ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 27 maart 1678; Hamel Bruyninx aan griffier, 10 november 1678, *Gezantschapsberichten*, br. 95 en 98; Muller, *Nederlands eerste betrekkingen*, 79. Hamel Bruyninx probeerde de keizer over te halen voor vrede te kiezen en de Staten-Generaal bood zelfs bemiddeling aan. Volgens Gabel en Jarren waren vooral interne onrust en handelsbelangen de drijfveren voor de Republiek om zo snel mogelijk vrede te sluiten (*Kaufleute und Fürsten*, 197, 202).

keizer werd beschouwd als bondgenotenverraad.⁷¹ Omdat Wenen er verder alleen voor stond, kwam ze noodgedwongen in april 1679 tot een onvoordelige vrede. Het onderlinge vertrouwen was zodanig verstoord dat de alliantie niet verlengd werd.

Deelconclusie

Welke belangen speelden er in de eerste fase van het diplomatieke verkeer voor de Republiek en hoe werden ze behartigd? De Staatse gezant had veelzijdige instructies meegekregen. Uit het voorgaande blijkt dat de dringende behoefte aan een bondgenoot, waarvoor Frankrijk openlijk als oorzaak werd aangewezen, voor de Staten-Generaal de aanleiding was om een afgevaardigde naar het Weense hof te sturen. Deze had een belangrijke rol in het bevorderen van een alliantieverdrag. De algehele significantie van een vertegenwoordiger bij de keizer was dus het vergroten van de veiligheid van de Republiek.

De instructies en de invulling die de resident aan zijn taken gaf, laten ook een aantal 'nauwere' belangen zien. De Staten-Generaal had behoefte aan informatievoorziening over de achtergrond van het hof, over de personen met wie ze zaken kon doen en de partijschappen die invloed uitoefenden op de beslissingen van de keizer, zoals inzake het al dan niet aangaan van een bondgenootschap. Hamel Bruyninx toonde het perspectief van zijn gastheer. Door die informatie, aangevuld met al dan niet gegronde adviezen van de gezant, kon de Staten-Generaal een nauwkeuriger beeld vormen van de situatie rondom de keizer en daardoor kon ze gericht orders sturen en onderhandelen.

Daarnaast was Hamel Bruyninx nuttig als constante belangenbehartiger, die snellere communicatie mogelijk maakte. Dit kwam van pas bij het verdedigen van handelsbelangen, het protesteren tegen zaken die de Staten-Generaal onwelgevallig waren, zoals de bewapening van Münster, en het frustreren van pogingen van de pro-Franse factie om Leopold I voor Frankrijk te winnen. Ook bleek de gezant van direct belang bij het aanzetten van de keizer tot een spoediger besluitvorming omtrent zaken als het zich mengen in de oorlog en het inwilligen van het verzoek om doortocht voor onmisbare huurlingen. Directe toegang tot de keizer of zijn kanselier kon in sommige gevallen leiden tot snellere en meer bevredigende resultaten dan in het geval dat via briefwisselingen moest worden besproken, zoals in de kwestie rond de stad Keulen zichtbaar is.

Hoe ontwikkelde zich de verstandhouding tussen de Republiek en de keizer? Soms, als de keizerlijke en Staatse belangen op een lijn zaten, verliepen de onderhandelingen vrij voorspoedig. Uit het voorgaande blijkt echter ook dat er regelmatig spanningen speelden. Met name in onderhandelingen over de inhoud van een alliantieverdrag kwam de vertegenwoordiging moeizaam tot bevredigende resultaten. Door tegenwerking van de Franse gezant, die steeds de vredelievendheid van zijn meester benadrukte en een geheime overeenkomst met de keizer wist te sluiten, en anderen die tegen een alliantie met de Republiek waren, werd Hamel Bruyninx' missie vertraagd. Vervolgens bleek Oostenrijk ook niet de ideale bondgenoot toen de communicatie tussen beide landen en tussen hun opperbevelhebbers, in vredesconferenties en offensieven, regelmatig stroef verliep. Door de

⁷¹ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 205.

ongelijktijdige beëindiging van de oorlog belandde de samenwerking uiteindelijk in zwaar weer. Desalniettemin blijkt uit de correspondentie en de literatuur dat Den Haag en Wenen hun 'vriendschap' wilden voortzetten.

Hoofdstuk 2: Oorlog en vrede

Waarom bleef de Republiek in de moeizame relatie met de keizer investeren? En welke zaken hielden de Staatse diplomaten voornamelijk bezig in de periode tussen de Vrede van Nijmegen en de aanvang van de Spaanse Successieoorlog? Oftewel: Welke belangen had de Republiek bij haar diplomatieke vertegenwoordiging in Wenen?

De periode 1679-1701 was een nieuwe fase in de diplomatieke relatie, waarbij de gezanten van beide overheden naar een verduurzaming van de onderlinge relatie toewerkten.¹ Voor de Republiek was een herleving van de band met Oostenrijk, evenals het herstel van de binnenlandse orde, van groot belang om haar positie in de internationale gemeenschap te handhaven. Het bleek echter niet eenvoudig, aangezien de keizer openlijk beweerde in de steek te zijn gelaten door zijn bondgenoot en verschillende ministers verweten de keizer zelfs dat hij niet voor Frankrijk had gekozen.² Verder bemoeilijkte een pestuitbraak in het eerste naoorlogse jaar het contact met het weggetrokken hof, waardoor Hamel Bruyninx weinig vorderde in zijn toenaderingspogingen.³ Vanaf januari 1680 bevorderde Lodewijk XIV echter de toenadering door Luxemburg binnen te vallen en daarmee voor een dreigende vredesbreuk te zorgen die niet licht werd opgevat door Wenen.⁴

In dit hoofdstuk zal de nadruk liggen op de verschillende rollen van Staatse gezanten, waarmee ze direct of indirect van nut waren voor de Staten-Generaal. Deze rollen worden hier 'functies' genoemd en ze worden afgeleid uit de correspondentie tussen 1679 en 1701. Allereerst wordt ingegaan op een grote taak die gezanten altijd hadden: het voorzien in allerhande nuttige informatie. Dit wordt voornamelijk geïllustreerd aan de hand van de eerste jaren na Nijmegen, om de chronologische voortgang met het voorgaande vast te houden. Vervolgens wordt aandacht besteed aan andere functies die niet direct oorlogsgelateerd zijn, waarna het derde deel juist zal gaan over de rol van de Staatse vertegenwoordiging in de voorbereiding op en tijdens de Negenjarige Oorlog. De laatste paragraaf richt zich tenslotte op de activiteiten van de Staatse vertegenwoordiging in de laatste jaren voor de Spaanse Successieoorlog, die het einde van de hier bestudeerde periode markeert.

1. Informatievoorziening en beeldvorming

Zoals gezegd stimuleerde Lodewijk XIV's inval in Luxemburg begin 1680 het herstel van de vriendschap tussen Den Haag en Wenen. De keizer liet duidelijk blijken dat hij vreesde voor de veiligheid van het Heilige Roomse Rijk. Vele vorsten hadden zich immers grotendeels ontwapend, terwijl Frankrijk een groot leger staande hield en haar vloot zelfs uitbouwde.⁵ Hamel Bruyninx, die zich samen met de Spaanse ambassadeur inspande om de keizer warm te maken voor een nieuwe defensieve alliantie, wist vanaf midden 1681 te melden dat de keizer niet langer afwijzend stond tegenover het toetreden tot een anti-Franse coalitie. De onderhandelingen voor de coalitie vorderden echter langzaam en

¹ Deze scriptie richt zich op de Staatse zijde in de diplomatieke relatie. Het Weense perspectief is echter evenzeer interessant en kan worden gevonden in Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 205-207 en verder.

² Hamel Bruyninx aan griffier, 19 maart 1679, *Gezantschapsberichten*, br. 102.

³ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, 239.

⁴ Hamel Bruyninx aan griffier, 17 januari 1680, *Gezantschapsberichten*, br. 103.

⁵ Hamel Bruyninx aan griffier, 9 maart 1680, *Gezantschapsberichten*, br. 105; George Clark, 'The Nine Years War, 1688-1697' in: J.S. Bromley (ed.), *The New Cambridge Modern History* (Cambridge 1970), 223-253, aldaar, 228.

omdat ze in Den Haag en Regensburg werden gevoerd, gingen ze langs de gezant heen.⁶

Informatiefunctie

Hamel Bruyninx bleef intussen wel informatie verschaffen aan zijn landsbestuur. Als gezant bood hij bijvoorbeeld inzicht in de stand van zaken van (toetredings)onderhandelingen tussen de keizer en (Duitse) vorsten, waarbij hij de effecten daarvan voor de Republiek berekende.⁷ De Staten-Generaal verzamelde bovendien inlichtingen over haar contactpartners, waardoor ze er altijd op stond dat vaste gezanten voor meerdere jaren in een land verbleven, zodat ze door ervaring leerden de politieke situatie aan een hof te doorgronden.⁸ Daardoor konden afgevaardigden beschrijven wie de belangrijkste personen aan het hof waren en hoe de Republiek, haar voorstellen en haar acties werden beoordeeld.⁹ Eveneens vermeldden ze storende invloeden, zoals de pogingen van gezanten uit Rome om de keizer over te halen geen alliantie aan te gaan.¹⁰ Ze berichtten daarnaast over problemen waarmee de keizer zich geconfronteerd zag in zijn binnenlandse en buitenlandse politiek, zoals schrijnende geldtekorten, de dreiging van een Turkse aanval en opstanden in Hongarije.¹¹

Dit alles verschafte hun meesters inzicht in de kwesties die zich buiten het zicht van de Republiek afspeelden, maar wel de keuzes van de keizer beïnvloedden. Hamel Bruyninx wist bovendien aan de hand van gesprekken met vooraanstaande ministers de standpunten van Wenen inzake de coalitieonderhandelingen en de herhaaldelijke Franse vredesgarantievoorstellen onderbouwd weer te geven, nog voordat een officieel antwoord de Republiek had bereikt.¹² De gezant bood in zijn berichtgeving steeds een blik op het Weense perspectief en haar besluitvorming, waardoor de Staten-Generaal meer informatie kreeg om weloverwogen keuzes te maken die de internationale politiek aangingen. Als de gezant zelf een tijd afwezig was van het hof, nam zijn secretaris deze functie over, zodat de Staten-Generaal het lopende nieuws uit Wenen bleef ontvangen.¹³

Andere perspectieven

Vaste gezanten voorzagen in meer dan de informatie over het Oostenrijkse gezichtspunt in Europa. Ze hielden ook bij welke buitenlandse diplomaten aan het hof kwamen en legden contacten met de

⁶ Hamel Bruyninx aan griffier, 17 december 1681; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 111, blz. 253.

⁷ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 19 maart 1679; Van Heemskerck aan griffier, 13 maart 1692; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 102, 230 en blz. 200. In enkele gevallen wisten gezanten zelfs afschriften mee te sturen van stukken die aan het hof over de onderhandelingen circuleerden.

⁸ Heringa, *De eer en hoogheid van de staat*, 69.

⁹ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 4 mei 1681; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 13 november 1691; Hop aan raadspensionaris, 19 december 1699, *Gezantschapsberichten*, br. 108, 226 en 47 (deel II); De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 440. In brief 226 wordt zelfs een uitgebreid overzicht gegeven van de geheime raden van de keizer.

¹⁰ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 15 februari 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 19 februari 1682, *Gezantschapsberichten*, br. 125 en 126.

¹¹ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 6 september 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 10 juni 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 133 en 144.

¹² Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 9 augustus 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 6 september 1682, *Gezantschapsberichten*, br. 132 en 133; De Pater, 'Eerste gezant', 122.

¹³ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 379, 698 en blz. 1-2 (deel II). Een uitzondering hierop is de secretaris Hamel Bruyninx jr. die tijdens de afwezigheid van Van Heemskerck tussen 1692 en 1695 ook vrijwel alle andere taken van de gezant op zich nam.

aanwezige vorsten en ambassadeurs.¹⁴ Daardoor onthulden de brieven uit Wenen ook informatie over perspectieven van andere staten dan Oostenrijk. Hamel Bruyninx schreef bijvoorbeeld meermaals over de verzoeken van Brandenburgse diplomaten om toestemming van de keizer te verkrijgen voor een aparte toetreding tot de Zweeds-Staatse alliantie 'van alle mogendheden', waar de keizer zich in april 1682 had bijgevoegd. Deze verzoeken werden door de Republiek, en daarom ook door Hamel Bruyninx, gesteund, maar de keizer trachtte al ruime tijd zijn greep op het Rijk te verstevigen en dulde niet dat staten buiten zijn persoon om verdragen sloten.¹⁵

Ook schreef de gezant over de kennis die hij opdeed over de positie van Spanje in Europa. Na de Spaanse oorlogsverklaring aan Frankrijk in december 1683 vertrouwde de Spaanse ambassadeur hem toe dat zijn regering zich bewust was van haar onmacht tegen Frankrijk, maar dat ze hoopte een defensieve oorlog te voeren en de Republiek en haar bondgenoten mee te krijgen om zo de constante druk van Frankrijk te verminderen.¹⁶

Dat bleek een ijdele hoop, aangezien de alliantie waar onder meer de keizer en de Republiek toe behoorden te zwak was om Frankrijk af te schrikken. De Franse offensieven luidden bijna een nieuwe Europese oorlog in en pas op het laatste moment werd van een tegenaanval vanuit het Heilige Roomse Rijk afgezien.¹⁷ Onderhandelingen die al langere tijd gaande waren om de vrede te garanderen, leidden vervolgens in augustus 1684 tot het Verdrag van Regensburg, waarin de keizer en Spanje de veroveringen van Frankrijk accepteerden voor een twintigjarige wapenstilstand.¹⁸

Niettemin maakt bovenstaande wel duidelijk dat de Staatse gezant via buitenlandse diplomaten te weten kwam hoe de situatie van hun regeringen was en welke motieven die hadden om bepaalde beslissingen te nemen. Die inlichtingen kunnen voor de Staten-Generaal een waardevolle toevoeging zijn geweest op het mozaïek aan kennis dat ze vanaf haar plaats in het diplomatieke netwerk van Europa verzamelde.

2. Meer algemene functies van diplomaten

Dat gezanten door hun plaats aan vreemde hoven de door de Staten-Generaal geformuleerde belangen van de Republiek konden behartigen bij hun gastheren, is vanzelfsprekend een reden om een gezantschap in stand te houden. Zoals reeds in de voorgaande paragraaf zichtbaar was, hadden gezanten meer functies die hen waardevol maakten voor hun meesters. Zowel na de Vrede van Nijmegen als na de Vrede van Rijswijk komen een aantal van deze functies in jaren van relatieve vrede

¹⁴ Zie o.a. Hamel Bruyninx jr. aan raadspensionaris, 1 januari 1693; Hamel Bruyninx jr. aan raadspensionaris, 10 november 1694, *Gezantschapsberichten*, br. 254 en 283. Deze functie is terug te vinden in punt 15 van Hamel Bruyninx's instructie (26 juli 1669, *Gezantschapsberichten*, br. 1).

¹⁵ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan Van Amerongen, 30 juli 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 28 januari 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 131 en 137. De Pater, 'Eerste gezant', 107, 120.

¹⁶ Hamel Bruyninx aan griffier, 28 december 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 150.

¹⁷ Hamel Bruyninx aan griffier, 6 juni 1684; Hamel Bruyninx aan griffier, 1 juli 1684, *Gezantschapsberichten*, br. 151 en 152. Zowel de keizer als verschillende Duitse vorsten wilden een oorlog beginnen als onderhandelingen faalden.

¹⁸ Hamel Bruyninx aan Van Amerongen, 30 april 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 27 juni 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 129 en 146; Andrew Thompson, 'The Grand Alliances', in: *European History Online*, gepubliceerd door *Leibniz Institute of European History* (Mainz 2013), 3. Eerder had Hamel Bruyninx nog inzicht gegeven in de standpunten van de keizer, waaronder het afwijzen van enig verdrag waarin geen restitutie van Heilig Roomse gebieden en een schadevergoeding van Franse zijde werd vastgelegd. Vanwege een verzwakte onderhandelingspositie, doordat Wenen vanaf 1683 haar aandacht bij het oostfront moest houden, en om een oorlog in West-Europa te voorkomen werd van deze eisen afgezien.

goed tot uitdrukking in de correspondentie.

Waarschuwings- en adviesfunctie

Aansluitend op de informatiefunctie kan een waarschuwings- en adviesfunctie worden benoemd. Als de gezanten iets opvingen dat de veiligheid van de Republiek kon bedreigen, schreven ze daarover aan de Staten-Generaal. In mei 1691 beschreef Van Heemskerck bijvoorbeeld de bewapening van Münster en Keulen en hun onvriendelijke houding jegens de Republiek. Hij adviseerde zijn meesters om het stadje Rijnberk van haar verdedigingswerken te ontdoen, zodat de aartsbisschoppen het niet konden gebruiken als bolwerk tegen Staatse troepen.¹⁹ Andere adviezen bevatten onder meer aanwijzingen welke staten de Republiek kon proberen bij de alliantie te betrekken, of hoe ze moest reageren op handelingen van de keizerlijke diplomaten in Den Haag. Soms werd zelfs een specifiek door Den Haag voorgenomen plan sterk ontraden, met het oog op bezwaren vanuit het Weense perspectief.²⁰

Meermaals waarschuwde een gezant ook dat vreemde diplomaten, van onder meer de Heilige Stoel, probeerden de keizer of zijn leenmannen tot een verdrag met Frankrijk te bewegen. Hij wees op de grote verandering die daardoor in de machtsverhoudingen zou optreden en verzekerde dat hij zijn best zou doen dat te voorkomen.²¹

In enkele gevallen klonk er zelfs een zeer expliciete waarschuwing. Begin 1689 vernam ambassadeur Jacob Hop dat Fransen een aanslag op het leven van Willem III wilden plegen, aangezien hij door de Glorious Revolution een groot gevaar voor Frankrijk was geworden. Staatse gezanten waren over het algemeen voorzichtig met geruchten, maar naar Hops oordeel was zijn bron betrouwbaar genoeg om een waarschuwing naar Londen te zenden.²²

Assistentiefunctie

Het gezantschap in Wenen stond uiteraard niet op zichzelf. Dat wordt benadrukt door de vele correspondentie die ze onderhield met Staatse diplomaten in andere gebieden. Die briefwisselingen waren erg functioneel. Niet alleen hielden vertegenwoordigers elkaar zo op de hoogte van relevante ontwikkelingen, maar ook hielpen ze elkaar door specifieke vragen te beantwoorden.²³ Hamel Bruyninx verklaarde bijvoorbeeld in juli 1682 aan zijn collega in Engeland waarom de reactie op een Engels bemiddelingsvoorstel zo lang op zich laat wachten. Spanje en Oostenrijk waren hun reactie nog aan het afstemmen. Daarnaast weerlegde hij beweringen van de Franse gezant die in Londen de keizer in een kwaad daglicht stelde en gaf hij informatie over de opstelling die Wenen waarschijnlijk in de oplopende spanningen met Frankrijk zou kiezen.²⁴

Vanuit Wenen werden eveneens berichten aan Justinus Colyer, de gezant in Constantinopel,

¹⁹ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 13 mei 1691, *Gezantschapsberichten*, br. 219. Dit en andere voorbeelden speelden zich wel in oorlogstijd af, maar de betreffende zaken betroffen geen staat met welke de Republiek in oorlog was.

²⁰ Zie o.a. Van Heemskerck aan griffier, 18 juni 1690; Van Heemskerck en Lexington aan raadspensionaris, 30 november 1695; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 187, 313 en blz. 365.

²¹ Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 18 maart 1693; Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 10 februari 1694, *Gezantschapsberichten*, br. 259 en 271.

²² Hop aan Willem III, 6 januari 1689, *Gezantschapsberichten*, br. 163. De voorzichtigheid van gezanten met ongeverifieerde informatie blijkt onder meer uit brief 107 (Hamel Bruyninx aan griffier, 4 mei 1681).

²³ Hamel Bruyninx aan Van Amerongen, 30 juli 1682, *Gezantschapsberichten*, br. 131.

²⁴ Hamel Bruyninx aan Van Beuningen, 23 juli 1682, *Gezantschapsberichten*, br. 130.

gestuurd over de toestand van de oorlogen waar Oostenrijk bij betrokken was. De keizer was lange tijd in onderhandelingen met de Turken die zijn oostelijke front bedreigden. Franse diplomaten probeerden echter door overdreven berichten over de Oostenrijkse nederlagen tegen Frankrijk de Turken te bewegen juist agressiever aan te vallen en de keizer in het nauw te brengen. Staatse en Oostenrijkse gezanten zetten hier een positiever gekleurd beeld van Oostenrijks situatie tegenover, om haar onderhandelingspositie tegenover de Turken te beschermen en in de hoop dat Constantinopel van nieuwe offensieven af zou zien.²⁵ Colyer en de gezanten in Oostenrijk zetten zich ook beiden in om de hoven waar ze waren te moveren tot een overeenkomst te komen en ze hielden elkaar van hun bezigheden op de hoogte.²⁶ Door ondersteuning te verlenen aan collega's bij andere heersers, droegen de gezanten bij aan de bevordering van de daar geldende belangen van de Republiek of van het bondgenootschap.

Aanmanings- en protestfunctie

In een aantal brieven vertelden gezanten dat ze bij de keizer en zijn ministers hadden aangedrongen op een spoedige besluitvorming in onderhandelingen van het bondgenootschap of met betrekking tot verzoeken van de Staten-Generaal.²⁷ Daarbij polsten ze bij vooraanstaande ministers vaak wat het antwoord zou kunnen worden en probeerden op die manier de Staten-Generaal alvast in te lichten. Soms kregen ze expliciete orders om de keizer te bewegen zijn afspraken na te komen of zijn leenmannen gehoorzaamheid af te dwingen.²⁸

Ook protesteerden gezanten tegen zaken die de Republiek onwelgevallig waren. Het vroegtijdig afbreken van veldtochten, het verplaatsen van Rijnlegers naar Hongarije, onaangename acties en aanvragen van vreemde diplomaten aan het keizerlijk hof en de arrestatie van Hollandse kooplieden en inbeslagname van hun goederen waren allen zaken die gezanten bij de keizer aanklaagden.²⁹ Dergelijke aanmaningen en protesten waren dankzij de aanwezigheid van de gezanten vrij ad rem, maar hadden wisselend succes.

Coördinatiefunctie

In veel gevallen was het gezantschap voornamelijk bezig met het afstemmen van de standpunten en keuzes van de Republiek en Oostenrijk. Ze probeerden de bondgenoten op een lijn te krijgen in de voortdurende onderhandelingen met Frankrijk en andere staten, zoals potentiële bondgenoten.³⁰ In 1694 was er overleg tussen de gezanten en de keizer noodzakelijk om eensgezind op te treden in de verkiezingen van een nieuwe prins-bisschop van Luik. Op die plaats moest iemand komen met genegenheid tot de Grote Alliantie en in geen geval een Fransgezinde.³¹ De Republiek stemde op een

²⁵ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 20 augustus 1690, *Gezantschapsberichten*, br. 194.

²⁶ Zie o.a. Hop aan griffier, 10 december 1698; Hop aan griffier, 4 februari 1699, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 7 en 20.

²⁷ Zie o.a. Hop aan raadspensionaris, 8 april 1699; Hop aan raadspensionaris, 25 juli 1699; Hop aan griffier, 16 juni 1700, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 26, 37 en 68.

²⁸ Van Heemskerck aan griffier, 3 april 1692; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 236 en blz. 449.

²⁹ Zie o.a. Van Heemskerck aan raadspensionaris, 7 september 1690; Hamel Bruynincx jr. aan griffier, 10 juli 1694; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 199, 280 en blz. 483, 546. Zie ook: Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 526-527.

³⁰ Zie o.a. Hamel Bruynincx aan Amerongen, 30 april 1682; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 16 maart 1692; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 129, 245 en blz. 449.

³¹ Von Görtz aan griffier, 12 februari 1694, *Gezantschapsberichten*, br. 272.

door de keizer gestelde kandidaat en won daarmee een nieuwe bondgenoot.

Voor een gedegen afstemming hadden de gezanten voldoende informatie van de Staten-Generaal nodig. Inlichtingen uit Den Haag lieten echter aan frequentie en gedetailleerdheid regelmatig te wensen over, waardoor het gezantschap niet optimaal kon reageren op vragen en voorstellen van de keizer.³² Desalniettemin was de afstemming van standpunten een belangrijke taak. Steeds als er nieuwe spanningen waren met Frankrijk, poogden diplomaten een eensgezinde opstelling tegenover haar te bewerkstelligen en op die manier een vredesbreuk af te schrikken. De belangen en intenties werden tussen de bondgenoten gecommuniceerd, zodat Franse gezanten hen niet uit elkaar konden drijven. Zowel in de aanloop naar de Negenjarige Oorlog als aan de vooravond van de Spaanse Successieoorlog werd hard gewerkt aan manieren om met inachtneming van elkaars belangen een oorlog te voorkomen.³³

Lobbyfunctie

Een volgende functie is het expliciet opkomen voor de Staatse belangen door de keizer bepaalde verzoeken voor te leggen. Deze werden niet alleen door Den Haag geformuleerd. Het gezantschap hielp al jarenlang Hollandse kooplieden die via Wenen naar Constantinopel reisden aan een paspoort voor hun tocht door Hongarije.³⁴ De paspoortprocedure ging vrij moeizaam, aangezien de keizer geen protestantse buitenlanders in Hongarije wenste. Eind 1691 maakte de stad Amsterdam daarom kenbaar een overeenkomst te verlangen die haar kooplieden vrije doorgang bood. Ambassadeur Van Heemskerck maakte daar werk van en wist na verschillende onderhandelingen een verdrag te sluiten dat Hollandse kooplieden, onder enkele voorwaarden, doorgang bood.³⁵

De meeste verzoeken waren echter van de Staten-Generaal afkomstig. Vele voorbeelden zijn al genoemd. Soms nam belangenbehartiging bijna de vorm aan van lobby zoals dat tegenwoordig voorkomt. De gezant probeerde bijvoorbeeld (tevergeefs) de keuze van de keizer te beïnvloeden voor welke ambassadeur hij naar Londen zou zenden.³⁶ Ook 'lobbyde' hij meermaals in het belang van andere mogendheden door het voor hun zaken bij de keizer op te nemen. Dat moest de relatie met de betreffende staten ten goede komen.³⁷ Op andere momenten moest hij de keizer verzoeken een meer toeschietelijke houding aan te nemen in bepaalde onderhandelingen, zodat de Republiek en medestanders niet werden opgehouden om een verdrag te sluiten die bijvoorbeeld de vrede moest bevorderen.³⁸ Door steeds te bouwen aan een goede verstandhouding en op de juiste momenten met

³² Zie o.a. Hamel Bruyninx aan Van Heemskerck, 14 april 1675, Van Heemskerck aan griffier, 10 augustus 1697, *Gezantschapsberichten*, br. 78 en 368; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 419. Hamel Bruyninx klaagde in brief 78 tegenover een diplomaat: 'Al de wereld krijcht pertinente berichten uyt Den Haeg, uytgenomen ick.'

³³ Zie o.a. Hop aan griffier, 11 november 1688; Hamel Bruyninx aan griffier, 25 maart 1683; Hop aan raadspensionaris, 9 mei 1699; Hop aan raadspensionaris, 5 juli 1699, *Gezantschapsberichten*, br. 140, 157 en br. 28, 34 (deel II).

³⁴ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 235.

³⁵ Van Heemskerck aan griffier, 30 december 1691; Van Heemskerck aan griffier, 21 augustus 1692, *Gezantschapsberichten*, br. 227 en 248.

³⁶ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 21 juni 1691, *Gezantschapsberichten*, br. 211.

³⁷ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 10 juli 1687; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 153 en blz. 177. In de laatste wordt bijvoorbeeld beschreven hoezeer de Staatse diplomaat zich inzette om goede winterkwartieren toegewezen te krijgen aan de Brunswijkse troepen, als beloning voor hun grote inspanningen. Ook door informatie-uitwisseling werd gewerkt aan de relatie met vreemde diplomaten.

³⁸ Zie o.a. Hop aan raadspensionaris, 19 december 1699, *Gezantschapsberichten*, br. 53.

hun verzoeken te komen, hoopten de gezanten de kansen op welwillendheid van 's keizers zijde te vergroten.³⁹

Omgekeerde communicatie- en lobbyfunctie

De Staatse vertegenwoordigers in Wenen maakte een gedegen communicatie mogelijk en bevorderden de relatie tussen de bondgenoten. Hun constante aanwezigheid aan het Weense hof was niet alleen dienstig voor de Staatse belangen. Ze vormden ook voor de keizer een extra communicatiekanaal met de Republiek, naast zijn eigen diplomaten in Den Haag. Via het gezantschap maakte hij kenbaar wat hij van de Republiek verwachtte in situaties zoals rond onderhandelingen met Frankrijk of bij de pogingen om de contacten met andere staten te versterken ten behoeve van het bondgenootschap.⁴⁰

Daarnaast verzocht hij het gezantschap om in specifieke verzoeken aan de Staten-Generaal zijn eigen diplomaten te seconderen, wellicht om de urgentie te benadrukken. Tijdens het beleg van Wenen vermeldde Hamel Bruyninx bijvoorbeeld dat Wenen dringende behoefte had aan Hollandse schepen en dat de keizerlijke ambassadeur in Den Haag orders kreeg een vloot te bestellen.⁴¹ In sommige gevallen werden op keizerlijk verzoek zelfs Staatse diplomaten in andere landen ingeschakeld om daar belangrijke (alliantie)verzoeken te initiëren of te seconderen.⁴²

3. Het gezantschap in de Negenjarige Oorlog

Veel van het diplomatieke verkeer tussen Wenen en Den Haag was er uiteindelijk op gericht om een eensgezind machtsblok tegenover Lodewijk XIV te vormen en een zekere machtsbalans in Europa te handhaven. Als de altijd aanwezige spanningen met Frankrijk hoog oplaaiden, werden pogingen ondernomen een diplomatieke oplossing te vinden. In november 1688 mislukte dat echter, toen Frankrijk de Palts binnenviel, wat de aanleiding was voor het creëren van de Grote Alliantie. De wapenstilstand werd opgeheven en de Negenjarige Oorlog brak uit.⁴³ De correspondentie tot aan de Vrede van Rijswijk geeft goed weer welke rollen Staatse diplomaten met betrekking tot oorlogsvoorbereidingen en oorlogvoering vervulden.

³⁹ Het bouwen aan de relatie deden gezanten onder meer door hun steun te betonen in moeilijke tijden, zoals rond het beleg van Wenen (Hamel Bruyninx aan griffier, 25 juli 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 148) of juist hun gelukwensen over te brengen bij successen (Von Antal, deel II, blz. 1-2). Als de keizer zijn ongenoegen over een Staatse actie liet blijken, probeerden de gezanten hem gerust te stellen (Van Heemskerck aan raadspensionaris, 23 oktober 1697, br. 371). Gevoelige verzoeken, zoals het laten aanspreken van Willem III met de juiste titel, werden grondig voorbereid (Hamel Bruyninx aan griffier, 5 februari 1682, br. 135).

⁴⁰ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 18 augustus 1681; Hamel Bruyninx jr. aan raadspensionaris, 10 november 1694; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 109, 283 en blz. 244.

⁴¹ Hamel Bruyninx aan griffier, 25 juli 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 148. Voor andere keizerlijke verzoeken, zie Hamel Bruyninx aan griffier, 12 maart 1682; Hamel Bruyninx aan griffier, 13 juni 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 127 en 145.

⁴² Van Heemskerck aan raadspensionaris, 16 maart 1692, *Gezantschapsberichten*, br. 245. Aansluitend hierop had de Staatse vertegenwoordiging ook inzicht in welke orders de keizerlijke gezanten in Den Haag hadden, waardoor de Staten-Generaal daarop kon anticiperen (Van Heemskerck en Hamel Bruyninx aan griffier, 15 november 1674, *Gezantschapsberichten*, br. 69; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 91).

⁴³ David Onnekink, 'The Last War of Religion? The Dutch and the Nine Years War', in: Idem, *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 69-88, aldaar 69, 71; Thompson, 'The Grand Alliances', 2.

De Grote Alliantie

In de voorbereidingen op zijn invasie van Engeland had Willem III bevriende vorstenhoven op de hoogte gesteld van zijn plannen. De Staatse ambassadeur in Wenen meldde dat de keizer in eerste instantie de invasie goedkeurde, aangezien koning Jacobus II verdacht werd van pro-Franse sentimenten.⁴⁴ Toen Willem echter daadwerkelijk de Engelse troon besteeg, verkoelde de houding van de keizer, aangezien hij vreesde dat katholieke Britten zouden worden vervolgd. In de masterthesis van Meerwijk staat verder beschreven hoe de aarzelende houding van de keizer de onderhandelingen voor de Grote Alliantie tussen Wenen, Den Haag en het 'nieuwe' Londen beïnvloedde en hoe ambassadeur Hop, die de alliantieonderhandelingen in Wenen leidde, de keizer uiteindelijk wist te overtuigen van de legitimiteit van de invasie en de goede bedoelingen van Willem III.⁴⁵

Tijdens de alliantieonderhandelingen probeerden Franse diplomaten meermaals door het verspreiden van valse geruchten de bondgenoten tegen elkaar op te zetten. Ze voedden met name de vrees dat Willem III op een protestantse liga uit was. De keizer hechtte er echter geen geloof aan en Hop wist de alliantieonderhandelingen tot een goed einde te brengen, terwijl Franse diplomaten uit het Heilige Roomse Rijk werden gezet.⁴⁶

De situatie verschilde aanzienlijk met de onderhandelingen in 1672. Uiteraard was de keizer nu al langere tijd een bondgenoot geweest, maar ook was de Franse invloed in Wenen sterk verminderd.⁴⁷ De Grote Alliantie was bedoeld om in zowel oorlog als vrede een machtsevenwicht tegen Frankrijk te vormen en de samenwerking van de bondgenoten tegenover dat land kracht bij te zetten.⁴⁸ Ook was er ditmaal al snel overleg tussen diplomaten van de Republiek en Oostenrijk en de Staatse vertegenwoordiging kreeg zelfs meteen inzicht in de militaire plannen van Wenen, nog voordat de Grote Alliantie goed en wel was gesloten.⁴⁹

Militaire strategie en diplomatieke samenwerking

Dat was een belangrijke vooruitgang in de militaire samenwerking tussen beide bondgenoten. Reeds in februari 1689 kon Hop (in cijferschrift) de plannen voor een Oostenrijks offensief aan de Staten-Generaal zenden, met daarbij gevoegd de vraag welke strategische plannen de Republiek had.⁵⁰ Een dusdanig slechte samenwerking zoals in de voorgaande oorlog mocht niet meer voorkomen. In dezelfde brief maakte Hop ook melding van belangrijke militaire informatie. Een Oostenrijkse veldmaarschalk had hem in vertrouwen medegedeeld dat in Savoie en Piëmont grote aantallen

⁴⁴ Hop aan Willem III, 11 november 1688, *Gezantschapsberichten*, br. 158; Carter, *Neutrality or Commitment*, 25; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 83; Meerwijk, *Negotiating the Grand Alliance*, 9.

⁴⁵ Meerwijk, *Negotiating the Grand Alliance*. Zie ook: Onnekink, 'The Last War of Religion?', 86; Donald Haks, 'The States General on Religion and War: Manifestos, Policy Documents and Prayer Days in the Dutch Republic, 1672-1713' in: David Onnekink ed., *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 155-176. De houding van Wenen ten opzichte van de Glorious Revolution veranderde meermaals, maar was uiteindelijk overwegend positief, vooral toen inderdaad bleek dat katholieken niet vervolgd werden.

⁴⁶ Hop aan griffier, 12 december 1688; Hop aan Willem III, 20 februari 1689, *Gezantschapsberichten*, br. 162 en 168; Westerink, *Pecunia en Politiek*, 33.

⁴⁷ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 210.

⁴⁸ Hellema, *Nederland in de wereld*, 24; Meerwijk, *Negotiating the Grand Alliance*, 27; Thompson, 'The Grand Alliance', 6. Zie ook de verdragsvoorwaarden die genoemd staan in: Hop aan griffier, 27 februari 1689, *Gezantschapsberichten*, br. 173.

⁴⁹ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 448. De alliantieonderhandelingen waren pas in augustus 1689 afgerond.

⁵⁰ Hop aan raadspensionaris, 24 februari 1689, *Gezantschapsberichten*, br. 171.

‘ontevredenen’, zowel gereformeerden als andersgelovigen, woonden die in korte tijd een leger konden vormen om Frankrijk vanuit het zuidoosten binnen te vallen.

Midden 1690 waren deze aan het geallieerde kamp toegevoegd.⁵¹ De gezant stuurde ook voorstellen van de keizer door om onder meer de Scandinavische kronen en de Zwitserse Kantons aan de Grote Alliantie toe te voegen, wat de Franse positie meer zou verzwakken.⁵² Aangezien elke staat zijn eigenbelang nastreefde in de oorlog, kwamen toezeggingen vaak pas na onderhandelingen over hun materiële of statusgerelateerde prijs.⁵³

De militaire plannen van de Republiek en Engeland enerzijds en Oostenrijk anderzijds werden regelmatig uitgewisseld. De Staatse gezanten werkten daarin samen met hun Engelse ambtsgenoten en correspondeerden zowel met de raadspensionaris in Den Haag alsook Willem III in Londen.⁵⁴ Dat was een grote vooruitgang ten opzichte van de voorgaande oorlog. Door tijdige communicatie werden probleempunten, zoals de jaarlijks terugkerende ruzies over de locaties van winterkwartieren en de troepenverhoudingen aan het front, voortvarender aangepakt.⁵⁵

Door regelmatige conferenties in Wenen werd gepoogd de samenwerking tussen de bondgenoten op elk gebied gestroomlijnder te laten verlopen en te reflecteren op gemaakte fouten in het voorgaande. Staatse en Engelse gezanten mochten in de conferenties participeren om persoonlijk inzicht te krijgen in de Weense plannen en de stand van zaken aan verschillende fronten, terwijl de Oostenrijkse deelnemers op hun beurt voorstellen deden over de rol die de Zeemachten konden vervullen in de oorlogvoering, met name op maritiem gebied.⁵⁶ De gezanten brachten ook hun ideeën en verlangens in en wisten in sommige gevallen Oostenrijkse strategieën te sturen naar wens van hun meesters.⁵⁷ Na elke conferentie werd het besprokene doorgestuurd naar Den Haag (en Londen), waardoor een relatief goede samenwerking met informatie-uitwisseling was ontstaan.

Intussen konden gezanten ook nog altijd verzoeken doen in persoonlijke audiënties met de keizer. Op die manier bereikten ze onder meer een compleet handelsembargo voor het Heilige Roomse Rijk met Frankrijk (wat in de voorgaande oorlog nog alleen Oostenrijk betrof) en een strenger toezicht op acties van de nog altijd gewantrouwde bisschop van Münster.⁵⁸

Eensgezindheid?

Die audiënties en persoonlijke gesprekken met ministers werden ook aangegrepen om de trouwe

⁵¹ Van Heemskerck aan griffier, 18 juni 1690, *Gezantschapsberichten*, br. 187; Thompson, ‘The Grand Alliances’, 8.

⁵² Ibidem (beiden); Van Heemskerck aan raadspensionaris, 16 maart 1692; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 245 en blz. 453. Van Heemskerck trad tevens doelbewust vanuit Wenen in contact met de Staatse gezant in Genève.

⁵³ Thompson, ‘The Grand Alliances’, 7, 10-11, 20. Sommige staten wensten subsidies voor hun hulp, maar anderen eisten bijvoorbeeld territoriale concessies of (in het geval van Duitse vorsten) het ontvangen van een hogere titel van de keizer.

⁵⁴ Hop aan Willem III, 24 februari 1689; Van Heemskerck aan griffier, 2 juli 1690, *Gezantschapsberichten*, br. 172 en 189.

⁵⁵ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 20 augustus 1690, *Gezantschapsberichten*, br. 194; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 212.

⁵⁶ Zie o.a. Van Heemskerck aan griffier, 13 maart 1692; Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 18 september 1693, *Gezantschapsberichten*, br. 234, 266. In Den Haag hield Willem III vergelijkbare conferenties, maar die gingen door de eigen insteek niet ten koste van het nut van de Weense vergaderingen (Clark, ‘The Nine Years War’, 237).

⁵⁷ Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 7 november 1693; Van Heemskerck aan raadspensionaris, januari 1695, *Gezantschapsberichten*, br. 267 en 287.

⁵⁸ Zie o.a. Van Heemskerck aan griffier, 3 april 1692; Instructions pour le Baron de Goertz, 30 oktober 1693, Van Heemskerck aan raadspensionaris, 2 januari 1696, *Gezantschapsberichten*, br. 236, 269 en 318.

nakoming van beloften te verzekeren. Zowel de Zeemachten als de keizer traden enkele malen in afzonderlijke, geheime onderhandelingen met Frankrijk. Het liep steeds op niets uit, maar Franse gezanten probeerden tussen de bondgenoten kiemen van wantrouwen te planten en de kleinere bondgenoten tot separate verdragen te bewegen.⁵⁹ Ambassadeurs hadden de taak om het onderlinge vertrouwen goed te houden, wat blijkens hun correspondentie regelmatig noodzakelijk was.⁶⁰ Niettemin bleef de kern van de Grote Alliantie bijeen en werd de militaire afstemming voortgezet.

4. Vredesonderhandelingen en delingsverdragen

De conferenties in Wenen gingen niet uitsluitend over oorlogvoering, maar ook over mogelijkheden om tot een vredesverdrag te komen. De eisen en belangen van de bondgenoten kwamen in de vergaderingen ter sprake, waarna de vertegenwoordigers gezamenlijke standpunten tegenover Franse onderhandelingsvoorstellen en bemiddelingsvoorstellen van derden formuleerden. Vervolgens werden de verslagen, met concluderende standpuntbepaling, naar de verschillende hoven gecommuniceerd.⁶¹ Dit heeft ongetwijfeld meegewerkt aan een relatief eensgezinde houding ten opzichte van Frankrijk en het samenblijven van de bondgenoten.

Dat bijeenblijven was echter verre van gemakkelijk. Doordat de keizer zijn legers moest verdelen over twee grote fronten tegen de Ottomanen en de Fransen, schoot hij in zijn inzet in het westen volgens zijn bondgenoten schromelijk tekort. Staatse gezanten probeerden evenals in de voorgaande oorlog de keizer en Duitse vorsten aan te zetten tot meer actie.⁶² Bij de Zeemachten, die de grootste oorlogsinspanningen moesten leveren, groeide na verloop van tijd de oorlogsmoeheid. Vanaf 1696 werden zelfs geen grootschalige offensieven meer begonnen.⁶³ Voortgang in gesprekken om tot een vredescongres te komen, bleef echter vooral steken op de eis van de keizer dat Straatsburg en Luxemburg aan het Rijk werden gerestitueerd. Staatse gezanten informeerden tevergeefs naar mogelijkheden om die eis opzij te schuiven.⁶⁴

De diplomatieke afstemming tussen de bondgenoten werd steeds minder hecht. Wenen sloot in 1696 ondanks protesten van het Staats-Engelse gezantschap een neutraliteitspact met Frankrijk voor in Italië.⁶⁵ Korte tijd later verkeerde Spanje, een ander alliantie-lid, in grote benauwdheid door

⁵⁹ Thompson, 'The Grand Alliances', 13; Clark, 'The Nine Years War', 246; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 212-214. Dat gebeurde met wisselend succes. In 1695 werd Savoie bijvoorbeeld uit de Grote Alliantie gekocht, wat een grote tegenslag voor de geallieerden was.

⁶⁰ Zie o.a. Van Heemskerck aan griffier, 2 november 1690; Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 16 juni 1694; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 9 februari 1695, *Gezantschapsberichten*, br. 201, 279 en 289.

⁶¹ Zie o.a. Van Heemskerck aan raadspensionaris, 21 september 1695; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 19 november 1695; Van Heemskerck aan griffier, 5 januari 1697, *Gezantschapsberichten*, br. 308, 311 en 355.

⁶² Zie o.a. Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 12 augustus 1693; Hamel Bruyninx jr. aan raadspensionaris, 10 november 1694, *Gezantschapsberichten*, br. 264 en 281. Linda Frey en Marsha Frey, 'A Question of Empire: Leopold I and the War of Spanish Succession, 1701–1705' *Austrian History Yearbook* 14 (januari 1978), 56-73, 61.

⁶³ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 29 december 1696, *Gezantschapsberichten*, br. 353; Clark, 'The Nine Years War', 250.

⁶⁴ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 13 augustus 1695; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 23 juni 1696, *Gezantschapsberichten*, br. 305 en 334. Daarnaast hield Lodewijk XIV vredesonderhandelingen tegen door zijn weigering Willem III als koning te erkennen (zie: Van Heemskerck aan raadspensionaris, 3 augustus 1695, idem, br. 303).

⁶⁵ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 25 juli 1696; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 4 oktober 1696; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 338, 345 en blz. 663, 672; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 216.

een Frans offensief en ook de Zeemachten, die al langer met Frankrijk overlegden over een vredesconferentie, zagen een voortzetting van de oorlog niet meer zitten. De Spaanse ambassadeur, gesecondeerd door de Staatse en Engelse gezanten, zette de keizer onder druk om tot de onvermijdelijke vredesbesprekingen te komen.⁶⁶ Wenen stemde met grote tegenzin toe. De genoemde gezanten waren niet bij de onderhandelingen betrokken, maar ze hadden de volgende maanden de lastige taak om de handelswijze van hun regeringen bij een gekrenkte keizer te verdedigen.⁶⁷

De onderhandelingen werden gevoerd in Rijswijk, waar september 1697 een Vredesverdrag werd getekend. De verdragsartikelen waren overwegend in het voordeel van de alliantie door de territoriale en commerciële concessies aan Spanje, de Duitse vorsten en Willem III.⁶⁸ De keizer had echter minder profijt van de vrede en volgde zijn bondgenoten slechts noodgedwongen, om de eenheid in het bondgenootschap te behouden en om niet alleen te staan in een oorlog die de alliantie niet had kunnen winnen.⁶⁹

Stilte voor de storm

De vrede werd getekend aan de vooravond van de Spaanse Successieoorlog. Al vanaf de jaren 1660 bereidden Leopold I en Lodewijk XIV zich voor om aanspraak te maken op het Spaanse rijk, zodra de Spaanse Habsburgers zouden zijn uitgestorven door het gebrek aan een erfopvolger.⁷⁰ Bij het oprichten van de Grote Alliantie in 1689 hadden de Zeemachten de keizer beloofd zijn kandidaat voor de Spaanse troon te steunen als het tijd was. Die belofte werd echter bewust niet herhaald toen de alliantie werd vernieuwd.⁷¹ Na Rijswijk traden de Engelse en Staatse diplomaten van Willem III in geheime onderhandelingen met Frankrijk en Spanje om een delingsverdrag te sluiten over de verdeling van de Spaanse erfenis.

Het doel van het delingsverdrag was dat een nieuwe oorlog werd voorkomen, maar voor Willem III was het eveneens belangrijk dat de gehele Spaanse erfenis niet naar een machtig persoon zou gaan.⁷² Staatse ambassadeurs werden inzake deze Spaanse opvolgingskwestie aangestuurd door Willem III en raadspensionaris Heinsius. Ook de gezant in Wenen communiceerde hierover uitsluitend met hen, terwijl hij de keizer in het ongewisse moest laten.⁷³

Toen Wenen eind 1698 van het delingsverdrag op de hoogte werd gesteld, was ze er voorzichtig positief over.⁷⁴ De Oostenrijkse kandidaat-troonopvolger stierf echter in 1699, wat meteen

⁶⁶ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 17 april 1697, Von Antal e.a., br. 361 en blz. 663; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 216-219. De gezanten maanden ook hierin Wenen tot een spoedige beslissing en tegemoetkomingen aan Frankrijk.

⁶⁷ Van Heemskerck aan griffier, 10 augustus 1697, *Gezantschapsberichten*, br. 368. Van Heemskerck merkt zelfs op dat de Spaanse ambassadeur bijna een ongewenst persoon werd aan het hof, doordat zijn regering zo sterk aanstuurde op vrede.

⁶⁸ Clark, 'The Nine Years War', 252. De Republiek wist zelfs meteen een handelsovereenkomst met Frankrijk in de wacht te slepen, zie: Nationaal Archief Den Haag, Archief Anthonie Heinsius (3.01.19), inv.nr. 2163, 'Handelsverdrag tussen de koning van Frankrijk en de Staten-Generaal' (1697).

⁶⁹ Van Heemskerck en Lexington aan raadspensionaris, 21 augustus 1697, *Gezantschapsberichten*, br. 369; Thompson, 'The Grand Alliances', 13. Met name het feit dat Straatsburg in Franse handen bleef, betreurde Wenen zeer. Ambassadeur Hop was tussen 1698-1700 in Wenen om te onderhandelen over de bestendiging van de alliantie, ondanks de spanningen.

⁷⁰ George Clark, 'From the Nine Years War to the war of the Spanish Succession' in: J.S. Bromley (ed.), *The New Cambridge Modern History* (Cambridge 1970), 381-409, aldaar 386.

⁷¹ Clark, 'From the Nine Years War', 388.

⁷² Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 222-224; Clark, 'From the Nine Years War', 391; Carter, *Neutrality or Commitment*, 20.

⁷³ Hop aan raadspensionaris, 10 december 1698, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 9; Westerink, *Pecunia en Politiek*, 31.

⁷⁴ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 224-225.

de onderhandelingen voor een tweede delingsverdrag inluide. Ook hier werd Leopold zoveel mogelijk buiten gehouden, maar enige communicatie via de gezanten was onvermijdelijk. Meermaals voerde ambassadeur Hop gesprekken met ministers. Beide partijen probeerden daarin de standpunten van elkaars meesters te peilen.⁷⁵ Uit de gesprekken bleken grote meningsverschillen omtrent de noodzaak om de vrede te behouden en ook de belangen van beide mogendheden verschilden aanzienlijk.⁷⁶

Halverwege 1699 kreeg Hop de opdracht om Leopold voor te bereiden op het bijna opgestelde nieuwe delingsverdrag, bij voorkeur met een keizerlijk akkoord.⁷⁷ Ondanks zijn inzet om een positieve reactie van Wenen los te krijgen, moest hij schrijven 'Ick loop en woel als een makelaer (...) en vorder met al dat niet veel'.⁷⁸ De gezant werkte zelfs tijdelijk samen met de Franse ambassadeur om een akkoord te krijgen, maar de keizer tekende protest aan en begon oorlogsvoorbereidingen te treffen.⁷⁹

De situatie veranderde ingrijpend doordat Karel II een maand voor zijn dood in november 1700 zijn testament veranderde ten gunste van de Franse prins.⁸⁰ Lodewijk XIV accepteerde namens hem het testament en verwierp daarmee het tweede delingsverdrag. Leopold reageerde met een bezettingsleger in Noord-Italië, terwijl hij de leden van de Grote Alliantie fijntjes wees op Lodewijks onbetrouwbaarheid.⁸¹ Staatse gezanten in onder andere Wenen probeerden nog tot terughoudendheid te bewegen, maar ook de Republiek raakte bij de strijd betrokken toen Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden binnentrok.⁸² Binnen enkele maanden was half Europa weer in een nieuwe, langdurige oorlog verwickeld.

Deelconclusie

Welke belangen had de Republiek eind zeventiende eeuw en hoe behartigden gezanten ze aan het Weense hof? Wat maakte de voortzetting van haar vertegenwoordiging zo waardevol? Frankrijk was nooit lang in de correspondentie afwezig. Veelvuldig schreven de gezanten over zaken die het bondgenootschap tegen Frankrijk betroffen. De Republiek streefde onder Willem III steeds naar een gunstige machtsbalans in de Europese machtsverhoudingen. Voor dit doeleinde op zichzelf was al een vast gezantschap aan het Weense hof noodzakelijk.

In dit hoofdstuk is aangetoond dat de vaste vertegenwoordiging talrijke andere voordelen voor de Republiek bracht. Ten eerste werd stilgestaan bij haar grote rol in het verschaffen van informatie over het perspectief van Wenen en andere staten, geïllustreerd aan de hand van de spanningsvolle

⁷⁵ Hop aan raadspensionaris, 8 april 1699, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 26.

⁷⁶ Zie o.a. Hop aan raadspensionaris, 18 oktober 1698, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 3; Thompson, 'The Grand Alliances', 16; Frey e.a., 'A Question of Empire', 60; Gabel, *Kaufleute und Fürsten*, 238. Het was onder meer in het belang van de Republiek dat de Zuidelijke Nederlanden aan de Oostenrijkse Habsburger zou worden toebedeeld, waardoor de bufferzone tegen Frankrijk intact bleef. De keizer wilde echter juist voornamelijk de Italiaanse bezittingen en had weinig behoefte aan de Spaanse Nederlanden. Daarnaast was Leopold eerder dan Willem III geneigd de strijd aan te gaan.

⁷⁷ Hop aan raadspensionaris, 5 juli 1699; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, br. 34 en blz. 64.

⁷⁸ Hop aan raadspensionaris, 25 juli 1699, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 37.

⁷⁹ Zie o.a. Hop aan griffier, 19 mei 1700; Hop aan griffier, 18 augustus 1700, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 64 en 71; Clark, 'From the Nine Years War', 395; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 229.

⁸⁰ Thompson, 'The Grand Alliance', 17.

⁸¹ Zie o.a. Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 2 februari 1701, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 78; Clark, 'From the Nine Years War', 396; Frey e.a., 'A Question of Empire', 59; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 232, 235.

⁸² Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 23 januari 1701, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 79; Gabel, *Kaufleute und Fürsten*, 235; Thompson, 'The Grand Alliance', 18. Frankrijk nam daarbij verschillende Staatse barrièresteden in.

periode na de Vrede van Nijmegen. Vervolgens werd ingegaan op de andere functies of taken die Staatse gezanten op de juiste momenten moesten vervullen. De vertegenwoordigers behartigden niet alleen de expliciete politieke, militaire en economische belangen van hun meesters, maar ze gaven ook inlichtingen over alles wat de Staat kon interesseren. Daarnaast voorzagen ze Den Haag van adviezen, steunden ze medegezanten, maanden ze de keizer tot voorspoedige besluitvorming en correspondeerden ze ook over de wensen en verwachtingen van Wenen. De gezanten hadden een belangrijke rol in de coördinatie van beleid en standpunten van de Republiek en Oostenrijk. Hun aandacht voor Staatse collega's aan en vreemde gezanten van andere hoven laat zien hoezeer ze betrokken waren bij Europawijde diplomatieke activiteiten.

In de derde paragraaf werd aandacht besteed aan de gezantschapstaken die specifiek met alliantie- en oorlogszaken te maken hadden. Dankzij de gezanten werd de communicatie en coördinatie van beide staten met betrekking tot hun diplomatieke en militaire strategieën en de standpunten die ze voorstonden ten opzichte van vredesonderhandelingen sterk verbeterd. Ten slotte kwam aan bod welke bezigheden de vertegenwoordiging had aangaande de problematische (vredes)onderhandelingen in het laatste deel van de Negenjarige Oorlog en aan de vooravond van de Spaanse Successieoorlog.

Hoe ontwikkelde zich de verstandhouding tussen de Republiek en de keizer? De continuatie van de Staatse vertegenwoordiging in Wenen werkte mee aan de opbouw van een betere verhouding na de Vrede van Nijmegen. Gedurende de gehele periode bleef de dreiging die van Frankrijk uitging groter dan de frustraties die Wenen (traagheid en passiviteit) en Den Haag (egoïsme en geheime onderhandelingen) bij elkaar veroorzaakten. De investeringen in een duurzame relatie betaalden zich uit in verschillende successen, zoals de gedegen afstemming van beleid in oorlogstijd en de specifieke gunsten die gezanten van de keizer wisten te winnen.

De belangrijkste spanningen die in de diplomatieke correspondentie zichtbaar worden, lijken een terugkerende tendens. In beide oorlogen tussen 1672 en 1697 kaartten gezanten de te geringe oorlogsinspanningen van de keizer aan. De Republiek meende meer oorlogslasten te dragen en rechtvaardigde daarmee het feit dat ze in vredesonderhandelingen vaak minder rekening hield met Weense belangen, waardoor ze sneller vorderde. De Vredesverdragen van Nijmegen en Rijswijk werden door Wenen slechts onder protest gevolgd en veroorzaakten evenals het tweede delingsverdrag een verstoring van de diplomatieke betrekkingen. Ze werden echter ook beiden voorgestaan door het uiteengroeien van de belangen van de bondgenoten en door pogingen van diplomaten om de standpunten op een lijn te krijgen. Ongeacht de toestand hebben Staatse gezanten steeds een grote bijdrage geleverd aan het samenspel in verschillende (oorlogs)situaties, aan de inwilliging van specifieke wensen van de Staat en aan het bevorderen en verduurzamen van de dialoog tussen Wenen en Den Haag. Lodewijk XIV zorgde er met zijn veldtochten voor dat de noodzaak daartoe altijd bleef bestaan.

Hoofdstuk 3: Staatse gezanten als bemiddelaars

Zoals expliciet in paragrafen 2.1-2.3 is uitgewerkt, hadden Staatse gezanten ‘in den vreemde’ allerlei functies in vredes- en oorlogstijd. Een niet eerder benoemde functie is de mediatiefunctie die diplomaten konden vervullen in al dan niet gewelddadige conflicten tussen Wenen en andere actoren. Dit hoofdstuk staat in het licht van die functie. In de eerste paragraaf zal worden ingaan op de Staatse bemiddeling in interstatelijke conflicten waar de keizer bij betrokken was. Dat zal met name gebeuren aan de hand van de vredesonderhandelingen tussen Oostenrijk en het Ottomaanse Rijk.

Daarna zal een langere paragraaf gewijd worden aan een langdurig politiek-religieus conflict waarin Leopold I gedurende het grootste deel van zijn bewind was verwickeld met zijn Hongaarse onderdanen. Daarin zullen eerst de achtergronden van zowel het conflict alsook van de Staatse belangstelling ervoor worden weergegeven. Vervolgens zal worden ingegaan op de rol die Staatse gezanten innamen met betrekking tot dat conflict, hun sporadische interventies en de verschillende pogingen om als neutrale tussenpersoon een vredesovereenkomst tussen de conflictpartijen te bewerkstelligen.

Twee vragen staan in dit hoofdstuk centraal en zijn van toepassing op zowel de interstatelijke als intrastatelijke conflictbemiddeling: Hoe gaven Staatse gezanten vorm aan hun rollen in conflictbemiddeling? En welke belangen had de Republiek bij het interveniëren in conflicten van de keizer?

1. Staatse conflictbemiddeling

Het bemiddelen in conflicten van andere staten was de Republiek niet vreemd. De Staten-Generaal beval geregeld haar vertegenwoordigers te arbitreren, niet in de laatste plaats om daardoor mede (indirect) haar eigen belangen te bevorderen.¹ Voordat ze een bemiddelaarsfunctie konden vervullen, moesten gezanten echter de toestemming van beide conflictpartijen verkrijgen.² In sommige gevallen was dat geen gemakkelijke opgave en werden eerst andere vorsten overgehaald om de partijen te overtuigen de aangeboden mediatie aan te nemen.³

Ook voor Wenen zetten Staatse diplomaten zich verschillende malen aan de onderhandeltafel. In 1697 accepteerde de keizer bijvoorbeeld de bemiddeling van een Staats-Engels gezantschap in een geschil met Zweden en Brandenburg. Dat conflict was al zo hoog opgelopen dat diplomaten van Stockholm en Berlijn niet meer aan het Weense hof werden ontvangen. De twee bemiddelaars werden bijgestaan door de Staatse gezant bij de keizer, die namens hen na anderhalf jaar wist te berichten dat een bevredigende overeenstemming was bereikt. De Staten-Generaal werd hartelijk dank gezegd voor

¹ Westerink, Pecunia en Politiek, 17.

² Van Heemskerck aan griffier, 30 december 1691, *Gezantschapsberichten*, br. 227.

³ Hamel Bruyninx aan griffier, 19 februari 1682; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 126 en blz. 253.

haar tussenkomst en kreeg hulde voor het resultaat.⁴

De 'Turkenoorlog'

De moeder van alle interstatelijke conflicten waarin de Republiek voor Wenen intervenieerde was echter de voortdurende oorlogstoestand tussen de keizer en het Ottomaanse Rijk. Na een bestand van achttien jaar viel een groot Ottomaans leger Oostenrijk binnen en belegerde de hoofdstad. Het hof was de stad ontvlucht en zocht koortsachtig naar bondgenoten om de crisis te bedwingen. De Republiek en anderen werden verzocht zich aan te sluiten bij de strijd tegen de Turken. De Staten-Generaal gaf hier geen gehoor aan, aangezien ze goede betrekkingen had met Constantinopel.⁵

Nadat Wenen was ontzet door een Pools-keizerlijk leger begon een Europees tegenoffensief door een Heilige Liga van katholieke staten. De keizer wist daardoor veel verloren gebieden in Hongarije te heroveren, wat zijn verzwakte machtspositie in Europa enigszins herstelde.⁶ Desondanks was Lodewijk XIV niet onder de indruk van Leopolds resultaten tegen de Ottomanen. De strijd in het oosten was nog lang niet gestreden en Frankrijk maakte daar effectief gebruik van. Als ze iets wilde bereiken, zette ze haar wensen steeds kracht bij door te dreigen met aanvallen op de westelijke territoria, die het met minder soldaten moesten stellen.⁷

Dat was een doorn in het oog van de Staten-Generaal, die zich steeds meer bedreigd voelde vanuit het zuiden. Ze zond in 1688 ambassadeur Hop naar Wenen om, naast het bevorderen van de Grote Alliantie, vredesonderhandelingen met de Turken te faciliteren.⁸ Dat hij deze opdracht kreeg, gaf aan dat het de Staten-Generaal ernst was. Jacob Hop gold als een zeer bekwaam diplomaat en had op dat moment al een indrukwekkende staat van dienst.⁹

Meteen na zijn aankomst probeerde Hop voortvarend te werk te gaan door in gesprek te gaan met Weense ministers en de aanwezige Turkse gezanten. De echte bemiddeling kon echter niet direct starten, aangezien de keizer, hoewel hij dankbaar was voor het aanbod, niets wilde ondernemen aan de onderhandeltafel zonder overeenstemming met zijn bondgenoten Polen en Venetië, die in dezelfde oorlog verkeerden.¹⁰ De leden van de Heilige Liga en enkele keizerlijke ministers hielden de onderhandelingen lange tijd op, omdat ze meenden dat katholieken beter tegen islamieten konden strijden dan tegen hun Franse geloofsgenoten.¹¹ De keizer vertrouwde Van Heemskerck, die eind 1690 Hop verving, echter toe dat hij oprecht van wil was om tot een verdrag te komen, waardoor hij meer

⁴ Hop aan griffier, 27 december 1698; von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 10 (deel II) en blz. 683.

⁵ Jesse Léger, Een rol voor religie binnen een interconfessionele verhouding? Een katholieke keizer en protestantse staat in de Negenjarige en Spaanse Successieoorlog (Onderzoekseminar Religieus conflict in de vroegmoderne tijd, 2010), 10.

⁶ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 207; Orsolya Réthelyi, 'Buda's Reconquest (1686) and the Image of Hungarians, Ottomans and Habsburgs in Seventeenth-Century Dutch Drama', in: Gábor Almási, Szymon Brezezinski, Ildikó Horn, Kees Teszelszky en Áron Zarnóczy (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699* (Cambridge 2014), 167-194, aldaar 167.

⁷ Léger, Een rol voor religie, 18; Thompson, 'The Grand Alliances', 4-5. Dat was ook een voorname reden voor het Verdrag van Regensburg, waarin de keizer onwillig een aantal Franse veroveringen moest erkennen om de vrede te bewaren.

⁸ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 390; Meerwijk, Negotiating the Grand Alliance, 17, 36.

⁹ De Pater, 'Eerste gezant', 125; Westerink, Pecunia en Politiek, 30.

¹⁰ Hop aan griffier, 28 november 1688; Hop aan griffier, 20 januari 1689; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 161, 164 en blz. 368.

¹¹ Hop aan griffier, 27 februari 1689; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 13 november 1691, *Gezantschapsberichten*, br. 173 en 226; Léger, Een rol voor religie, 17.

troepen tegen Frankrijk kon inzetten.¹²

Die wil kon echter geen werkelijkheid worden zolang de onderhandelaars niet tot een resultaat kwamen. Evenals zijn voorganger vermeldde Van Heemskerck in zijn regelmatige verslagen welke stappen hij had genomen en hoe de partijen er voor stonden.¹³ Via zijn correspondentie met Colyer, de gezant in Constantinopel, hoorde hij dat de sultan begin 1692 had besloten de oorlog voort te zetten.¹⁴ Desondanks bleef Van Heemskerck zich inzetten voor een doorbraak in de onderhandelingen en voor dat doel verbleef hij zelfs twee jaar in Constantinopel.¹⁵

Een resultaat liet echter nog lang op zich wachten. De onderhandelingen kwamen pas midden 1698 in een stroomversnelling toen Colyer de bemiddeling op zich nam. Hop was op dat moment wederom in Wenen en hield nauw contact met Colyer, zodat hij in Wenen – waar hij net was verheven tot Rijksbaron - zijn invloed kon aanwenden om voorstellen en conceptverdragen bij het hof te bevorderen.¹⁶ Ondanks dat hij niet direct betrokken was bij de vredesonderhandelingen, wist hij op deze manier constructief bij te dragen aan de bemiddeling van zijn collega.

In januari 1699 werd de langverwachte vrede met de Turken getekend. Voor beide partijen betekende de vrede een rustperiode na jarenlange oorlog. De keizer verkreeg bovendien, doordat de druk op zijn oostelijke gebieden afnam, een sterkere onderhandelingspositie in de Spaanse troonopvolgingskwesie en daarvoor toonde hij zijn dankbaarheid.¹⁷ De Republiek had echter ook eindelijk haar doel bereikt; Wenen verplaatste tienduizenden troepen van de Donau naar het westen, waardoor ze een meer waardevolle bijdrage kon leveren in de komende strijd tegen Lodewijk XIV.

2. Koninkrijk Hongarije: Staatse bemiddeling in een intrastatelijk conflict

Naast hun Oostenrijkse bezittingen en het keizerschap over het Heilige Roomse Rijk waren de Habsburgers sinds de zestiende eeuw koning over een deel van het middeleeuwse koninkrijk Hongarije, dat verder werd beheerst door de Ottomanen of hun vazallen. De Hongaarse gebieden waren waardevol vanwege de aanwezigheid van koper- en zilvermijnen, maar de verhouding tussen de keizer en zijn Hongaarse onderdanen was doorgaans moeizaam.¹⁸ De Hongaren waren een volk met een eigen taal en geschiedenis en bovendien voor een aanzienlijk deel protestants. Hun religieuze autonomie was verzekerd door Rijksdagbesluiten en andere verdragen, maar Leopold I wilde als wereldlijk hoofd van de katholieke kerk alle ketterijen in zijn gebieden tegengaan met een intolerante

¹² Van Heemskerck aan griffier, 7 december 1690, *Gezantschapsberichten*, br. 205. Zoals Thompson stelt, had de keizer met zijn aansluiting bij de Grote Alliantie al laten zien dat hij de machtsbalans in West-Europa en de verdediging tegen Frankrijk niet minder serieus nam dan zijn oorlog met de Turken (Thompson, 'The Grand Alliances', 6).

¹³ Zie o.a. Hop aan griffier, 11 november 1688; Van Heemskerck aan raadspensionaris, 13 november 1691, *Gezantschapsberichten*, br. 157 en 226.

¹⁴ Van Heemskerck aan griffier, 17 januari 1692, *Gezantschapsberichten*, br. 228; Léger, Een rol voor religie, 20.

¹⁵ Van Heemskerck aan griffier, 25 mei 1692; Van Heemskerck aan griffier, 20 september 1692, *Gezantschapsberichten*, br. 240 en 252.

¹⁶ Hop aan griffier, 10 december 1698; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, br. 7 en blz. 37.

¹⁷ Hop aan griffier, 17 januari 1698, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 16; Thompson, 'The Grand Alliances', 17.

¹⁸ Over de waardevolle mijnen, zie: Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 12 januari 1703, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 121.

religiepolitiek.¹⁹ Dat was voor protestanten een grote teleurstelling, maar voor de zeventiende eeuw waren religieuze spanningen niet vreemd.

Religieuze verschillen

In de literatuur is een brede consensus dat het Verdrag van Westfalen, met de herbevestiging van het 'cuius regio, eius religio', het einde betekende van religieoorlogen in Europa.²⁰ Dat neemt echter niet weg dat religie nog een grote rol speelde in de regering van vorsten en internationale contacten of conflicten. Nog lange tijd werd religie en oorlog met elkaar gekoppeld in de retoriek van predikers en regeerders. Dat was bijvoorbeeld het geval rond de Franse invasie in de Republiek in 1672 en in de aanloop naar de Negenjarige Oorlog, met de Glorious Revolution en de herroeping van het Edict van Nantes.²¹ Zowel protestanten als katholieken behielden een sterk religieus zelfbewustzijn, de eersten door ervaringen van onderdrukking door katholieke overheden en de laatsten door een gezamenlijke strijd tegen moslims in het Middellandse Zeegebied en wat David Onnekink noemt 'state dominated catholicism'.²²

Door de ervaringen uit het verleden en het vermeende fanatisme van katholieke vorsten, waren protestantse regeerders tot ver in de zeventiende eeuw bang voor een katholiek complot om het protestantisme van de aardbodem te vegen. Die vrees heeft volgens meerdere auteurs een grote invloed gehad op Willem III bij belangrijke politieke beslissingen, zoals de invasie van Engeland en het creëren van de Grote Alliantie.²³ De strijd tegen Lodewijk XIV en zijn zogenaamd katholieke expansiepolitiek maakte het voor Willem III wenselijk om samen te werken met zowel protestanten als katholieken om met een balance of power-politiek de veiligheid van de staat te vergroten.²⁴

De verhoudingen tussen Wenen en Den Haag werden soms echter door religieuze tegenstellingen onder druk gezet. Dat was bijvoorbeeld het geval toen de keizer in de jaren 1670 zijn macht probeerde te vergroten ten koste van de Heilig Roomse vorsten, waarbij met name de protestantse heersers werden benadeeld. Terzelfdertijd liepen de keurvorsten van Saksen en de Palts over naar het katholieke kamp, waardoor de protestantse partij in het Rijk aanzienlijk verzwakte, tot spijt van de Republiek.²⁵

Ook ondervonden de gezanten van zowel de Republiek als Oostenrijk persoonlijk religieuze

¹⁹ E. Miklós, 'De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvervolgingen (1674-1680) (officiële bescheiden)' *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, deel 40 (1919), 10-110, aldaar 10; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 101, 608.

²⁰ Zie o.a. Meerwijk, *Negotiating the Grand Alliance*, 10; David Onnekink, 'Introduction: The 'Dark Alliance' between Religion and War' in: Idem, *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 1-16, aldaar 2, 12; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 75.

²¹ Onnekink, 'The Last War of Religion?', 78, 87; Jill Stern, 'A Righteous War and a Pappist Peace: War, Peace and Religion in the Political Rhetoric of the United Provinces 1648-1672' in: David Onnekink ed., *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 197-216, aldaar 212.

²² Onnekink, 'Introduction', 11; 14; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 72.

²³ Zie o.a. Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 625, 641; Hellema, *Nederland in de wereld*, 24; Onnekink, 'Introduction', 8.

²⁴ Meerwijk, *Negotiating the Grand Alliance*, 10-11; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 82-86. Zie ook: Wout Troost, 'To restore and preserve the Liberty of Europe: William III's Ideas on Foreign Policy', in: David Onnekink en Gijs Rommelse, *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)* (Farnham 2016), 283-304.

²⁵ Van Heemskerck aan raadspensionaris, 7 juni 1674, *Gezantschapsberichten*, br. 64; Andrew C. Thompson, 'After Westphalia: Remodelling a Religious Foreign Policy' in: David Onnekink ed., *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 47-68, aldaar 64; De Pater, 'Eerste gezant', 120.

repressie.²⁶ Hamel Bruyninx schreef bijvoorbeeld verschillende keren over de moeite die het hem kostte om een calvinistische predikant in zijn huis te mogen blijven vestigen en in 1683 meldde hij zelfs dat veel ministers de Republiek vanwege haar religie niets goeds wensten.²⁷ Desondanks gingen gezanten ook met hun gastheren in gesprek over religie en geloofs- en gewetensvrijheid. In tijden van een goede verstandhouding beval de Staten-Generaal via haar vertegenwoordigers zelfs de godsdienst- en gewetensvrijheid van specifieke groepen of protestantse onderdanen in het algemeen van harte in des keizers welwillendheid aan.²⁸

Internationaal protestantisme

Het voorzichtig opkomen voor protestanten deed de Staten-Generaal niet slechts uit religieuze empathie. Er bestonden namelijk connecties tussen de verschillende gereformeerde (en lutherse) kerken en gemeenschappen in Europa, die waren ontstaan ten tijde van de Reformatie en in stand werden gehouden door predikanten. Vooral vanwege de gezamenlijke ervaring van onderdrukking door katholieken, of de herinnering daaraan, zorgde voor een onderlinge band.²⁹ Daadwerkelijke belangenbehartiging ten behoeve van andere protestanten was echter niet vanzelfsprekend, aangezien tussen de protestantse regeringen weinig solidariteit bestond als dat geen geldelijke of territoriale voordelen bracht. Verdrukte geloofsgenoten in katholieke landen konden daarentegen een beroep doen op hun contacten in protestantse landen, die vervolgens probeerden de overheid te bewegen actie te ondernemen.³⁰

Dergelijke contacten waren er genoeg tussen Hongarije en de Republiek. Vanaf de vroege zeventiende eeuw volgden gereformeerde Hongaren theologische opleidingen aan universiteiten in Noord-Duitsland en de Republiek. Deze studenten drukten met hun opgedane theologische kennis en de vertaalde werken die ze meebrachten een stempel op het Hongaarse calvinisme, terwijl ze in hun gastland een (correspondentie)netwerk aan contacten achterlieten.³¹ Het is dus niet verwonderlijk dat verschillenden in de Republiek zich interesseerden voor de problemen die zich in Hongarije voordeden.

De conflicten in Koninkrijk Hongarije

Spanningen tussen de katholieke en gereformeerde en lutherse bevolkingsgroepen in Hongarije waren al decennia oud. In de jaren 1660 werden ze echter heviger, doordat katholieke landeigenaren en geestelijken op illegale wijze talloze protestantse kerken in bezit namen. De klachten van de

²⁶ Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 101, 617; J.L. Price, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century* (New York 1998), 89. Beide landen stelden beperkende regels voor de godsdienstbeleving en burgerrechten van andersgelovige diplomaten. Volgens Gabel en Jarren ging Wenen daarin verder dan de Republiek, maar desondanks konden gezanten ermee leven.

²⁷ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 247 en 372; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 623. Zie ook: Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCXXXVII (medio 1670).

²⁸ Hamel Bruyninx aan griffier, 26 mei 1672; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 25, blz. 575 en blz. 15 (deel II); Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 611. Met enkele ministers en geestelijken onderhielden gezanten juist goede contacten.

²⁹ Graeme Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth-Century Hungary', *Austrian History Yearbook* 40 (2009), 37-52, aldaar 37.

³⁰ Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 38, 43.

³¹ Réka Bozay, 'The Influence of Dutch Universities on the Education of Seventeenth-Century Hungarian Intellectuals' in: Gábor Almási, Szymon Brezezinski, Ildikó Horn, Kees Teszelszky en Áron Zarnóczy (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699* (Cambridge 2014), 80-100, aldaar 81-83; Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 38.

rechtmatige eigenaren werden genegeerd en protestantse inwoners werden gedwongen misdiensten bij te wonen.³² De strenge religiepolitiek van Wenen zette veel kwaad bloed bij het niet-katholieke volksdeel, die de aanwezige keizerlijke troepen ervoeren als een bezetting.³³ Protestantse edelen gingen zich actief verzetten tegen de uitbreiding van de keizerlijke macht in Hongarije, waardoor in 1670 en de daaropvolgende jaren een groot aantal edelen en predikanten werd gearresteerd op verdenking van samenzwering tegen de keizer.³⁴

Deze ontwikkelingen leidden tot een uitbarsting van geweld in Koninkrijk Hongarije, waarvan enkele gebiedsdelen zich zelfs vrijwillig onder de Ottomanen stelden om katholieke onderdrukking te ontduiken.³⁵ Het conflict kreeg bekendheid in West-Europa doordat Hongaarse rebellen buitenlandse steun zochten voor hun zaak.³⁶ Ook schreven onder meer de Staatse diplomaat Hamel Bruyninx en zijn landgenoot Willem van der Goes, beiden gevestigd in Wenen, regelmatig over het geweld en de confiscaties van protestantse bezittingen in Hongarije, wat in de Republiek tot grote verontwaardiging leidde.³⁷

In 1674 bereikte het conflict een voorlopig hoogtepunt met de berechting van honderden lutherse en gereformeerde predikanten door de katholieke overheid. Velen van hen vluchtten of gingen in ballingschap, maar tientallen anderen werden veroordeeld tot dienst op Spaanse galleien in de Middellandse Zee.³⁸ Hamel Bruyninx en andere protestantse diplomaten en waarnemers hadden de buitenwereld op de hoogte gehouden van de voortgang van het proces tegen deze predikanten en protesteerden namens hun regeringen bij de keizer tegen het vonnis.³⁹

De Staten-Generaal wilde haar gezantschap aanvankelijk niet te opzichtig laten interveniëren ten behoeve van de Hongaren, aangezien ze krediet had verloren door achterstallige subsidieleveringen.⁴⁰ Op verzoek van haar eigen diplomaat zond de Staten-Generaal echter uiteindelijk orders om aan te dringen op vrijlating van de gevangenen predikanten. Hamel Bruyninx pleitte vervolgens in meerdere memories voor de onschuld van de protestanten en bood deze met wisselend resultaat aan de keizer aan.⁴¹

De problemen waren daarmee echter nog niet opgelost. De Staten-Generaal, vanuit haar onmisbare positie als Oostenrijks bondgenoot tegen Frankrijk, intervenieerde nog verschillende keren voor gevangenen protestanten en meermaals verzocht haar gezant de keizer om zijn harde religiebeleid in Hongarije te matigen en de protestantse vrijheden en bezittingen te herstellen.⁴² Hamel Bruyninx

³² Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CLXXXIV (maart 1669); Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 39.

³³ Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CLXXXVIII (maart 1669) en CCXXV (30 maart 1671); Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 47, 50; De Pater, 'Eerste gezant', 112.

³⁴ Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 39; Miklós, 'De houding der Nederlanden', 11.

³⁵ Zie o.a. Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCIX (27 februari 1670), CCXLVII (5 juli 1671) en CCLIV (27 aug 1671).

³⁶ Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 39; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 73.

³⁷ Zie o.a. Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCL (19 juli 1671), CCLXVII (13 december 1671) en CCLXXXII (24 april 1672); Miklós, 'De houding der Nederlanden', 22, 91.

³⁸ Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 40.

³⁹ H. Algra, *Dispereert niet: twintig eeuwen historie van de Nederlanden* (5^e druk, Franeker 1970), 377-378; Miklós, 'De houding der Nederlanden', 28; Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 41.

⁴⁰ Miklós, 'De houding der Nederlanden', 14-15.

⁴¹ Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 42; Miklós, 'De houding der Nederlanden', 33, 35-37, 43.

⁴² Hamel Bruyninx aan griffier, 19 september 1677, *Gezantschapsberichten*, br. 87; Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 41-42; Miklós, 'De houding der Nederlanden', 39, 59-63. Voorbeelden hiervan zijn de mandatering van Michiel

waarschuwde uitdrukkelijk voor de instabiliteit en de onlusten die het gevolg waren van het optreden tegen niet-katholieke religies, maar de keizer hield nog enkele jaren vast aan een harde aanpak, waardoor daadwerkelijke verbetering van de situatie uitbleef.⁴³

De bemiddeling van Hamel Bruyninx, 1681-1684

Door nieuwe spanningen met Frankrijk besloot de keizer in juli 1681 tot het bijeenroepen van de Rijksdag in Sopron om een einde te maken aan de onrust in zijn Hongaarse gebiedsdelen. Hamel Bruyninx had steeds de ontwikkelingen in Hongarije met grote interesse gevolgd en leefde met zijn geloofsgenoten mee. Daarom bood hij graag aan om in het conflict te bemiddelen, waartoe hij het gezamenlijke belang van de Republiek en Oostenrijk bij een stabiel Hongarije benadrukte. Het hof deelde de mening dat de troepen beter aan de westgrens konden worden gebruikt en oordeelde dat Hamel Bruyninx wellicht een geschikte persoon was om de Hongaren te overtuigen van de redelijkheid van de Weense vredesvoorstellen. Het aanbod werd aangenomen.⁴⁴ De Staten-Generaal had geen bevel voor deze intercessie gegeven, maar de gezant vatte eerdere orders om voor protestantse Hongaren op te komen als voldoende reden om zich als bemiddelaar op te stellen.⁴⁵

Hamel Bruyninx reisde naar Hongarije om daar allereerst met de protestantse delegatie voor de Rijksdag in gesprek te gaan. Hoewel hij na enige tijd ook vanuit Den Haag toestemming kreeg voor zijn bemiddelingswerk, moest hij dat op eigen naam doen en niet namens de Staten-Generaal, aangezien de keizer geen officiële internationale inmenging in zijn binnenlandse conflict wenste.⁴⁶ In zijn gesprek met de protestantse groep, bestaande uit luthers en gereformeerden, gaf Hamel Bruyninx aan dat hij een constructieve opstelling verwachtte, opdat hun ellende zo snel mogelijk voorbij zou zijn.⁴⁷ De Hongaren reageerden echter gefrustreerd en eisten hun verloren vrijheden en de door katholieke geroofde bezittingen terug. Na vele gesprekken, waarin de gezant beide kampen aanspoorde om tot een compromis te komen, bleef de protestantse factie alsnog meer eisen stellen dan Wenen wilde inwilligen.⁴⁸ Het recht op godsdienstvrijheid werd hersteld, maar van de geconfisqueerde bezittingen werd slechts een klein deel teruggegeven en door de vervolgingen was er bovendien schrijnend predikantentekort.⁴⁹ De ontevredenheid en het verzet hielden aan.

In september 1682 besprak Hamel Bruyninx de situatie met gezanten van andere staten en keizerlijke ministers. Daarbij wisselde hij met de aanwezigen van gedachten over gewetensvrijheid en de restitutie van de goederen waar protestantse Hongaren volgens oude afspraken recht op hadden.

de Ruyter om 'met alle middelen' een groep predikanten van Spaanse galeien te bevrijden en een conferentie in Wenen, waarop Hamel Bruyninx met keizerlijke ministers discussieerde over tegemoetkomingen aan de protestanten in Hongarije.

⁴³ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 19 september 1677; Hamel Bruyninx aan griffier, 19 maart 1679, *Gezantschapsberichten*, br. 87 en 102; Miklós, 'De houding der Nederlanden', 41. Verdere beschrijvingen van de harde aanpak en de daaruit voortvloeiende ellende zijn te vinden in o.a. Gebroeders Van der Goes, *Briefwisseling*, br. CCLXV (26 november 1671) en CCLXX (3 januari 1672).

⁴⁴ De Pater, 'Eerste gezant', 114.

⁴⁵ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 27 juli 1681, *Gezantschapsberichten*, br. 112; De Pater, 'Eerste gezant', 112.

⁴⁶ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 7 augustus 1681, *Gezantschapsberichten*, br. 114; De Pater, 'Eerste gezant', 114, 116.

⁴⁷ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 27 juli 1681, *Gezantschapsberichten*, br. 112; De Pater, 'Eerste gezant', 113.

⁴⁸ Hamel Bruyninx aan Staten-Generaal, 7 augustus 1681; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 114 en blz. 259; De Pater, 'Eerste gezant', 117, 119.

⁴⁹ Murdock, 'Responses to Habsburg Persecution', 49, 50.

Samen met de Spaanse ambassadeur, met wie hij de vrees voor een nieuwe oorlog met Frankrijk deelde, sprak hij zich uitdrukkelijk uit tegen geloofsvervolging, aangezien dat wel hypocrieten of atheïsten maakte, maar geen oprechte gelovigen.⁵⁰

Dit veranderde echter niets, terwijl de ernst van de situatie toenam. Evenals gelijkgestemde diplomaten probeerde Hamel Bruyninx, in bedekte verwoordingen vanwege de gevoeligheid, de keizer te overreden een meer toeschietelijke houding aan te nemen.⁵¹ Eind 1683 liet de keizer echter weten dat hij slechts genade zou verlenen als de rebellen zich zouden onderwerpen, wat wellicht te wijten was aan de katholieke successen in de oorlog tegen de Turken, met wie de rebellen samenwerkten. In 1684 ging een aantal rebellen op dat aanbod in, maar verdere onderhandelingen werden afgebroken en ondanks de inspanningen van de Staatse gezant bleef een radicalere groep zich tegen Wenen verzetten.⁵²

Blijvende inspanningen voor protestanten

Na de laatste bemiddelingspogingen van Hamel Bruyninx bleef het geweld in Hongarije doorgaan. Rond de tijd van het beleg van Wenen had de groep radicale rebellen zich geallieerd met de Ottomanen om zich uit de macht van Wenen te ontworstelen.⁵³ Door de actieve steun van zijn partners van de Heilige Alliantie wist de keizer echter in grootscheepse tegenoffensieven grote gebieden op de Turken te veroveren, waardoor ook hun protestantse bondgenoten in gevaar kwamen. In de nieuw veroverde gebieden traden keizerlijke militaire gouverneurs hard op tegen protestantse bevolkingsgroepen, terwijl katholieke legers oprukten in het protestantse vorstendom Zevenburgen (Transsylvanië).⁵⁴

De Staatse vertegenwoordiging keek met gemengde gevoelens naar de keizerlijke successen. Enerzijds was het goed dat de oorlog zo voorspoedig verliep, aangezien de keizer dan wellicht spoediger tot een verdrag zou komen, waarna hij meer troepen tegen Frankrijk kon legeren. Anderzijds ontving de gezant verontrustende berichten over het leed dat niet-katholieken, van wie de onderhandelingspositie snel verzwakte, werd aangedaan, wat hem deed vrezen voor een complete vernietiging van het protestantisme in Hongarije.⁵⁵

Midden 1687 zond hij de Staten-Generaal bij zijn berichten over de voortgang van de oorlog een interventieverzoek van de vorst van Zevenburgen. Spoedig ontving hij toestemming om aan het hof voor de belangen van de protestanten in Zevenburgen op te komen, waarbij hij gebruikmaakte van de wetenschap dat de keizer niet ongevoelig was voor verzoeken van bondgenoten tegen Frankrijk.⁵⁶ Bij het seconderen van Zevenburgse gezanten en het zoeken van hulp van andere protestantse staten

⁵⁰ Hamel Bruyninx aan griffier, 24 september 1682, *Gezantschapsberichten*, br. 134; De Pater, 'Eerste gezant', 118; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 611.

⁵¹ Hamel Bruyninx aan griffier, 14 januari 1683; Hamel Bruyninx aan griffier, 4 februari 1683, *Gezantschapsberichten*, br. 136 en 138.

⁵² Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, blz. 368-369, 374. Hamel Bruyninx verkeerde zelf in de veronderstelling de 'Evangelische kercken' een 'merckelycken dienst' te hebben bewezen, wat misschien wel van toepassing was voor de rebellen die zich onderwierpen en een tijd van relatieve rust kregen, maar zeker niet voor de gebieden waar de strijd voortging.

⁵³ Réthelyi, 'Buda's Reconquest', 168.

⁵⁴ Ibidem, 168-169.

⁵⁵ Hop aan griffier, 28 november 1688; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 161 en blz. 381; Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 207; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 81-82; De Pater, 'Eerste gezant', 124.

⁵⁶ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 10 juli 1687; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 153 en blz. 381.

voor het bedreigde vorstendom stonden Staatse belangen minder op de voorgrond. Hamel Bruyninx gaf zelf toe dat Zevenburgen te ver van de Republiek lag om behalve religieuze compassie enige staatsbelangen te hebben bij diplomatieke interventies en informatievoorziening over de oorlogsontwikkelingen.⁵⁷ De keizerlijke troepen waren dusdanig succesvol dat een vredesluiting niet in het belang van de keizer zou zijn en omdat het conflict samenhang met de Ottomaanse oorlog zou het ook geen troepenverplaatsing naar het westen mogelijk maken.⁵⁸

Desondanks probeerde de gezant het hof te overreden haar religiepolitiek te matigen en niets tegen de protestantse religie in veroverde gebieden te ondernemen.⁵⁹ De keizer reageerde tegemoetkomend, maar veranderde daadwerkelijk niets. Ook werden mediatieaanbiedingen van verschillende staten van de hand gewezen.⁶⁰ Het Weense hof was bovendien Hamel Bruyninx' houding inzake haar opstandige (en ketterse) onderdanen ook moe, waardoor deze diplomaat weinig meer kon bereiken in de korte tijd dat hij nog in de hofstad verbleef.⁶¹

Door harde repressie werd de rebellie tijdelijk onderdrukt, maar Staatse gezanten in Wenen en daarbuiten bleven zich onder meer tijdens de vredesonderhandelingen met de Ottomanen inzetten voor godsdienstvrijheid in Hongarije en Zevenburgen.⁶² In hun rapporten bleven ze de Staten-Generaal op de hoogte houden van ontwikkelingen in die gebieden. Pleidooien aan het hof om de onderdrukking van protestanten te stoppen vonden echter geen gehoor, aangezien de keizer zich niet aan religieafspraken wenste te binden.⁶³

Nieuwe bemiddelingspogingen, 1703-1706

In november 1700 vestigde Hamel Bruyninx jr. zich als vaste gezant in Wenen. Zijn instructiebrief was vergelijkbaar met die van zijn voorgangers, maar een nieuw element was de expliciete vermelding dat hij moest waken over de handhaving van de privilegés van de protestanten in Hongarije en de keizerlijke erflanden.⁶⁴ Dat was echter niet eenvoudig, aangezien de machtspositie van de keizer ten opzichte van (potentiële) rebellen nog verder was versterkt door de vrede met de Ottomanen (1699).⁶⁵

Desondanks ondervond Wenen veel last van de aanhoudende onrust. Terwijl de Spaanse Successieoorlog op uitbreken stond, kon de keizer het zich niet veroorloven troepen uit Hongarije naar

⁵⁷ Hamel Bruyninx aan raadspensionaris, 18 september 1687, *Gezantschapsberichten*, br. 154; Onnekink, 'The Last War of Religion?', 81.

⁵⁸ Zie o.a. Van Heemskerck aan raadspensionaris, 13 november 1691, *Gezantschapsberichten*, br. 226; Pennington, *Europe*, 370; Réthelyi, 'Buda's Reconquest', 168.

⁵⁹ Zie o.a. Hamel Bruyninx aan griffier, 10 november 1687; Hop aan Staten-Generaal, 12 december 1688, *Gezantschapsberichten*, br. 155 en 162.

⁶⁰ Hop aan Willem III, november 1688, *Gezantschapsberichten*, br. 160.

⁶¹ De Pater, 'Eerste gezant', 124, 125; Réthelyi, 'Buda's Reconquest', 169. Raadspensionaris Fagel schreef in 1688 aan Jacob Hop: 'den ouden heer Bruyninx heeft niet alleen zijn vigeur genoegsaem verloren, maer sich oock aldaer seer weinigh bemint gemaect met wat te yverigh te pousseren de interesse van de gereformeerde in Hungarien.'

⁶² Zie o.a. Hop aan griffier, 4 februari 1699; Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten*, br. 20 (deel II), blz. 388 (deel I) en blz. 15, 37 (deel II); Gabel e.a., *Kaufleute und Fürsten*, 610. Om godsdienst- of gewetensvrijheid te bereiken, probeerden de gezanten onder meer een beroep te doen op het Verdrag van Westfalen. Wenen vond dat echter niet van toepassing op de oostelijke erflanden. Ook pogingen van Colyer, de bemiddelaar tussen Wenen en Constantinopel, om een godsdienstclausule in het vredesverdrag van Karlowitz te krijgen, mislukten.

⁶³ Zie o.a. Hop aan griffier, 18 maart 1699; Hop aan raadspensionaris, 27 februari 1700, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 22 en 55.

⁶⁴ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, blz. 173-174.

⁶⁵ Thompson, 'The Grand Alliances', 17.

het westen te sturen, omdat deze noodzakelijk waren voor de ordehandhaving.⁶⁶ Bovendien brak in 1703 een grootse opstand uit, nota bene onder leiding van een katholieke edelman met veel protestantse aanhangers. Een felle repressie van met name protestantse groepen was het gevolg, wat de Republiek en Engeland, keizerlijke bondgenoten, tegen de borst stuitte. De Zeemachten hadden zich eerder al opgewonden over wat ze zagen als het militaire mismanagement van Oostenrijk en door hun afkeer van Wenen's religieuze onderdrukking ontstonden er irritaties in het bondgenootschap.⁶⁷

Ditmaal waren er, met het oog op de Franse successen in de Spaanse Successieoorlog, duidelijkere belangen betrokken bij de bemoeienissen van Hamel Bruyninx jr. en zijn Engelse evenknie. Beiden maanden de keizer vrede te sluiten met de opstandelingen, omdat de keizerlijke legers in het westen hard nodig waren en omdat voorkomen moest worden dat de Turken een aanleiding zouden vinden om zich weer in Hongarije te roeren.⁶⁸ De Zeemachten bekritiseerden de keizer om zijn onbarmhartige aanpak van de rebellen, met wie ze zelf heimelijk sympathiseerden, en eisten als officiële bemiddelaars te mogen optreden. De keizer moest daarin toestemmen, aangezien de opstand voor hem een financiële strop was geworden, die hem in zijn oorlogvoering afhankelijk maakte van Staatse en Engelse subsidies.⁶⁹ Deze bemiddeling werd aanvankelijk door Hamel Bruyninx jr. geleid, waartoe hij in navolging van zijn vader in gesprek ging met rebellenleiders en prominenten van Weense zijde, inclusief de keizer. Samen met zijn Engelse collega wist hij een wapenstilstand te bewerkstelligen, maar bij gebrek aan een compromis, werd de opstandelingenoorlog spoedig voortgezet.⁷⁰

Na de dood van Leopold I in voorjaar 1705 werd een laatste bemiddelingspoging ondernomen met de zending van twee speciale gezanten om Hamel Bruyninx jr. en de Engelse ambassadeur bij te staan. Ondanks een goed begin door toezeggingen van de nieuwe keizer Jozef I werden de onderhandelingen wederom belemmerd doordat beide partijen te weinig concessies wilden doen.⁷¹ Reeds na een half jaar concludeerden de speciale gezanten dat het geen zin had om langer te proberen tot een acceptabele overeenkomst voor beide partijen te komen.⁷² In juli 1706 werden de onderhandelingen gestaakt, waarna het conflict nog vijf jaar voortduurde.⁷³ Wenen en de Hongaren werden nooit echte vrienden en tot het midden van de achttiende eeuw vonden Staatse interventies plaats die de belangen van met name protestantse Hongaren enigszins, maar nooit helemaal, konden bevorderen.⁷⁴

Deelconclusie

Bemiddelen in conflicten tussen andere mogendheden was in de zeventiende eeuw geen ongewone

⁶⁶ Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 3 september 1701; Hamel Bruyninx jr. aan griffier, 7 januari 1702, *Gezantschapsberichten* deel II, br. 90 en 99.

⁶⁷ Frey, 'A Question of Empire', 56; John Spielman, *Leopold I of Austria* (New Brunswick 1977), 185.

⁶⁸ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, blz. III, 276-278; Léger, Een rol voor religie, 37.

⁶⁹ Thompson, 'The Grand Alliances', 21; Frey, 'A Question of Empire', 69-70.

⁷⁰ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, blz. 289, 292, 298.

⁷¹ Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, blz. 319; Léger, Een rol voor religie, 39.

⁷² *Briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, deel IV. A.J. Veenendaal jr. ed. (Den Haag 1981), 460-461.

⁷³ Hamel Bruyninx aan Griffier, 21 Februari 1711, Von Antal e.a., *Gezantschapsberichten* deel II, br. 246 en blz. 346.

⁷⁴ Miklós, 'De houding der Nederlanden', 19.

activiteit voor Staatse diplomaten. Ook voor Wenen traden ze in meerdere gewapende en niet-gewapende conflicten op als mediateur. Ze gingen met beide partijen in gesprek, waarna deze aan een onderhandeltafel werden genodigd. Niet alleen aan tafel, maar ook buiten de onderhandelingen probeerden de gezanten, zelf of via collega's, bij beide zijden aan te dringen op tegemoetkomingen naar hun tegenstander om de gesprekken vooruit te helpen. De Staatse vertegenwoordiging in Wenen droeg jarenlang op directe en indirecte wijze, als bemiddelaar en gesprekspartner van de keizer en zijn ministers, bij aan de onderhandelingen die uiteindelijk de Turkenoorlog zouden beëindigen.

Met name in het conflict tussen de keizer en Hongaarse rebellen was duidelijk dat Staatse bemoeienissen ook de vorm van pleitbezorging konden aannemen. Mede vanwege vervolging van protestanten kon de Republiek zich niet vinden in de Weense aanpak van Hongarije, die al tot grote onlusten had geleid. Gezanten probeerden meermaals te pleiten voor wijzigingen in de politieke koers van Wenen om op die manier de Hongaren te helpen. Niet zelden werkten ze samen met gelijkgestemden om aan het hof steun te krijgen voor verzoeken die ze namens of voor specifieke groepen in Hongarije deden. In die complexe problematiek waren Staatse gezanten afwisselend advocaten voor hun Hongaarse geloofsgenoten en bemiddelaars tussen de keizer en zijn onderdanen.

Welke belangen had de Republiek bij het interveniëren en bemiddelen in conflicten van de keizer? Onpartijdige conflictbemiddeling hield niet in dat er geen belangen voor de Republiek meespeelden en interventies waren niet zonder meer onbaatzuchtig. Gezanten correspondeerden met Den Haag over de stand van onderhandelingen, over voorspraak voor groepen zoals de Hongaren en over de verwachtingen die de Staten-Generaal van haar diplomaten had. Uit hun brieven blijkt dat gezanten goed wisten welke belangen hun regering had bij diplomatieke bemoeienissen en in hoeverre die overeen kwamen met Weense belangen.

Meestal was een argument voor conflictbemiddeling de (potentiële) dreiging die van Frankrijk uitging. De keizer en de Republiek hadden beiden belang bij een eensgezinde alliantie met een sterke positie tegenover Lodewijk XIV. Door hun bemiddeling in geschillen tussen bondgenoten, zoals in het conflict tussen Wenen en Brandenburg en Zweden in 1697-1698, droegen Staatse gezanten bij aan de versteviging van de alliantie. Daarnaast moet ook de langdurige mediatie in de Turkenoorlog worden gezien in het licht van de spanningen en oorlogen met Frankrijk. Het doel, wat Den Haag en Wenen beiden erkenden, was dat de keizer werd verlost van de constante oorlogsdruk uit het oosten, waardoor hij meer troepen tegen Frankrijk kon inzetten. Mogelijk was ook het bevorderen van handelsverkeer tussen de Republiek en de strijdende staten een drijfveer, maar deze werd in de correspondentie niet expliciet vermeld.

De mediatie in en bemoeienissen met het conflict tussen de keizer en Hongaarse protestanten werden eveneens gestimuleerd door de vrees voor Frankrijk. Uit de correspondentie blijkt echter ook oprechte interesse en empathie van Hamel Bruynincx, die als eerste gezant met het conflict in aanraking kwam. Dat is niet verwonderlijk, gezien de banden die in die tijd nog tussen Gereformeerde gemeenschappen in Hongarije en de Republiek bestonden. De gezant had al meermaals ten behoeve van de Hongaren voorspraak gedaan bij de keizer en legde op eigen gelegenheid de eerste stenen voor Staatse bemiddeling. Verschillende Staatse diplomaten hebben tevergeefs geprobeerd een overeenkomst te bereiken. Den Haag vond het duidelijk belangrijk dat er een oplossing werd gevonden

die de rust in het gebied zou herstellen en was bereid om haar gezanten daar formeel en informeel in te laten interveniëren, soms voor maanden achtereen. Naast de dreiging van Frankrijk speelde hier dus ook een religieuze empathie en bezorgdheid om het protestantisme in Europa een rol.

Welke gevolgen hadden de Staatse bemiddelingen en bemoeienissen voor de verstandhouding met Wenen? In het geval van de genoemde interstatelijke conflicten kwamen de belangen van beiden overeen, waardoor de vele frustraties over de langdurigheid van de onderhandelingen bij de uiteindelijke overeenkomsten plaatsmaakten voor positieve geluiden. Met haar bemiddelingen heeft de Republiek bijgedragen aan de hechtheid en de slagkracht van de Grote Alliantie en tevens kreeg ze meer waardering van Wenen voor haar inzet.

Wat de interventies en de vergeefse bemiddelingspogingen in de Hongaarse problematiek voor effecten hebben gehad op de verhoudingen tussen Wenen en Den Haag is moeilijker te zeggen. Van beide kanten was er duidelijk sprake van frustraties en onderhandelingsmoeieid, wat wellicht te wijten was aan de verschillende visies die de Republiek en Wenen op het conflict hadden. Staatse mediateurs probeerden katholieken en protestanten evenredig te bewegen tot meer toenaderingsgezindheid, maar hun pleidooien voor een barmhartiger regime in Hongarije en de interventies voor vervolgde protestanten toonden hun partijdigheid. Dit droeg bij aan spanningen tussen de bondgenoten, maar waarschijnlijk had dat geen grote gevolgen, aangezien ze elkaar nodig hadden in de oorlogvoering tegen Frankrijk.

Eindconclusie

Sinds de opkomst van de New Diplomatic History is in het bijbehorende onderzoeksterrein veel aandacht uitgegaan naar diplomatieke cultuur en hofceremonieel in de vroegmoderne tijd. Het blijft echter belangrijk om ook te kijken naar de motieven en belangen die ten grondslag lagen aan het instellen of uitbreiden van een diplomatieke vertegenwoordiging. De relevantie van een gezantschap moet niet slechts worden beoordeeld op grond van de uitgesproken belangen van Den Haag, maar de aandacht moet evenwel gaan naar rollen van diplomaten waar de Republiek profijt van had. In een opzicht sluit deze thesis goed aan bij de New Diplomatic History: Terwijl de betreffende stroming een ruime interpretatie van diplomatieke contacten voorstaat, pleit deze scriptie voor een brede opvatting van diplomatieke belangen.

Welke belangen speelden er voor de Republiek en hoe behartigden gezanten ze aan het Weense hof? In principe waren alle handelingen van gezanten bedoeld om het welzijn van de Republiek te bevorderen en haar belangen te behartigen. Belangenbehartiging gaat dus niet slechts over het aanklaarten van door de Staten-Generaal bevolen zaken. Uit de instructies en de correspondentie is af te leiden dat Den Haag meer belangen had bij haar diplomatieke vertegenwoordiging in Wenen.

De waarde van het gezantschap blijkt uit de behartiging van verschillende categorieën van belangen. Ten eerste droegen de gezanten in Wenen bij aan het opbouwen van een anti-Franse alliantie. Zoals in hoofdstuk een beschreven, was dat de aanleiding voor de instelling van het gezantschap. Het bleef onder Willem III een belangrijke taak in het kader van zijn balance of power-politiek tegenover de grootste landmacht van Europa. De gezanten deden alles om de Republiek in een gunstig daglicht te plaatsen en alliantievorming te bevorderen, in pogingen om de pro-Franse factie aan het hof te overtroeven. Vervolgens zetten ze zich in voor de uitbreiding van het bondgenootschap, de uitoefening van gezamenlijke diplomatieke druk op de Zonnekoning en het versterken van de slagkracht van de bondgenoten door te bemiddelen in onderlinge of externe conflicten. Direct en indirect droegen ze bij aan allerhande (alliantie)verdragen die de positie van de alliantie ten opzichte van Frankrijk moesten versterken.

In de tweede plaats droegen Staatse gezanten bij aan het afstemmen van beleid en militaire strategie in oorlogvoering. In de zogenaamde Hollandse Oorlog moest de Republiek het lange tijd zonder echte militaire steun stellen en de samenwerking verliep nog stroef. In de Negenjarige Oorlog daarentegen zorgden oorlogscongressen en diplomatieke coördinatie voor een betere coöperatie in het veld en een betere band tussen de bondgenoten, die onder meer afspraken maakten over economische sancties tegen Frankrijk en gezamenlijke vredesvoorwaarden.

Ten derde bevorderden gezanten de kennis die Den Haag had van internationale politieke ontwikkelingen. Mede door hun contacten met ministers en buitenlandse gezanten kwamen ze aan allerlei informatie. Daardoor konden ze zowel hun zenders als hun collega's in andere gebieden voorzien van inlichtingen, waarschuwingen en adviezen. Ze gaven onder meer inzicht in het Weense perspectief in Europa, de inhoudelijke voortgang van relevante onderhandelingen en de vermoedelijke of uitgesproken standpunten van de keizer in spelende kwesties. Gezanten waren zogezegd de ogen

en oren van Den Haag.

Ten slotte speelde het gezantschap een grote rol in het versterken of bestendigen van de relaties met Wenen en andere staten. Gezanten waren ook de mond van hun regering, waardoor ze eenvoudigere bilaterale of multilaterale communicatie mogelijk maakten. Door hun connecties aan het hof konden de gezanten de belangen van hun staat bevorderen. Ze spraken over handelsovereenkomsten, protesteerden tegen ontwikkelingen die kwalijk waren voor de Republiek en dienden verzoekschriften over allerlei onderwerpen in. Verzoeken werden niet alleen voor eigen belangen gedaan, maar ook voor die van groepen met wie de Republiek een positieve band had, zoals bondgenoten of onderdrukte geloofsgenoten.

Hoe ontwikkelde zich de verstandhouding tussen de Republiek en de keizer in het laatste deel van de zeventiende eeuw en welke spanningen speelden er in de relatie? Naast de analyse van de belangen bij het Staatse gezantschap in Wenen is in deze thesis aandacht gegeven aan ontwikkelingen in de relatie tussen Wenen en Den Haag. Soms waren er duidelijke meningsverschillen tussen de bondgenoten, zoals over voorwaarden om oorlogen met Frankrijk te beëindigen. Ook interventies in het conflict tussen de keizer en protestantse Hongaren waren niet opbouwend voor de onderlinge relatie. De bemiddeling in dat conflict was echter tenminste voor een deel ingegeven door het verlangen om de slagkracht van de alliantie tegen Frankrijk te versterken, waarbij Wenen eveneens belang had.

De vertegenwoordiging zelf stond eveneens niet altijd geheel op goede voet met de keizer door religieverschillen en wederzijdse irritaties, zoals in gevallen dat de belangen van beide staten moeilijk te verenigen waren, of als een gezant te veel aandrong om iets gedaan te krijgen, terwijl het hof te traag reageerde. Beide landen bleven desalniettemin, slechts met een korte onderbreking, bondgenoten en Staatse diplomaten bleven steeds welkom aan het hof.

Het gezantschap stond nooit slechts in een bilaterale verhouding, maar probeerde altijd uiteindelijk invloed uit te oefenen op de internationale politieke situatie in het voordeel van Den Haag. Door haar vertegenwoordiging aan het Weense hof en door contact met medegezanten en collega's aan andere hoven droeg ze bij aan de vormgeving van de Staatse buitenlandpolitiek. Door haar positie aan een vooraanstaand hof op het multilaterale politieke spelbord is de Staatse vertegenwoordiging in het Wenen van de late zeventiende eeuw het onderzoeken waard, zeker gezien de bewaarde correspondentie. Waarom was dit gezantschap waardevol? Als de vertegenwoordiging in breder verband wordt geplaatst, en als een ruimere opvatting van 'belangen' wordt gehanteerd, is deze vraag goed te beantwoorden. Diezelfde vraag zou ook voor vergelijkbare cases gesteld kunnen worden, waarbij de gehanteerde methode in deze thesis kan helpen in het beantwoorden. Naast het vergroten van het inzicht in de Staatse diplomatie van de late zeventiende eeuw is dat, zo u wilt, een meerwaarde van deze scriptie.

Bibliografie

Boeken:

- Anderson, Matthew S., *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919* (Londen 1993).
- Bruin, Guido de, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek 1600-1750* (Den Haag 1991).
- De Carles, Nathalie Rivère (ed.), *Early Modern Diplomacy, Theatre and Soft Power: The Making of Peace* (Londen 2016).
- Carter, A.C.C., *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy, 1667-1795* (Londen 1975).
- Clark, George, 'The Nine Years War, 1688-1697' in: J.S. Bromley (ed.), *The New Cambridge Modern History* (Cambridge 1970), 223-253.
- Clark, George, 'From the Nine Years War to the War of the Spanish Succession' in: J.S. Bromley (ed.), *The New Cambridge Modern History* (Cambridge 1970), 381-409.
- Crouzet, Denis, *Le haut coeur de Catherine de Médicis* (Paris 2005).
- Croxton, Derek, *Westphalia: The last Christian Peace* (New York 2013).
- Gabel, Helmut, en Volker Jarren, Kaufleute und Fürsten: *Außenpolitik und politisch-kulturelle Perzeption im Spiegel niederländisch-deutscher Beziehungen, 1648-1748* (Münster 1998).
- Hellema, Duco, *Nederland in de wereld: buitenlandse politiek van Nederland* (6de druk; Amsterdam 2016).
- Heringa, Jan, *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen 1961).
- Kugeler, Heidrun, 'Le Parfait Ambassadeur'. *The Theory and Practise of Diplomacy in the Century following the Peace of Westphalia* (Oxford 2006).
- Luard, Evan, *The Balance of Power. The System of International Relations, 1648-1815* (London 1992).
- Muller, P.L., *Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk: Toegelicht uit de correspondentie der keizerlijke gezanten te 's Gravenhage, 1658-1678* (Amsterdam 1870).
- Müller, Klaus, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden, 1648-1740* (Bonn 1976).
- Pennington, D.H., *Europe in the Seventeenth Century. A General History of Europe* (2de druk; New York 1989).
- Price, J.L., *The Dutch Republic in the Seventeenth Century* (New York 1998).
- Schmidt-Voges, Inken, en Ana Crespo Solana (eds.), *New worlds? Transformations in the Culture of International Relations around the Peace of Utrecht* (New York 2017).
- Sowerby, Tracey A., Jan Hennings (eds.), *Practices of Diplomacy in the Early Modern World c.1410-1800* (Londen 2018).
- Spielman, John, *Leopold I of Austria* (New Brunswick 1977), 185.
- Rowen, Herbert H., *The Ambassador prepares for War: the Dutch Embassy of Arnauld de Pomponne, 1669-1671* (Den Haag 1957).
- Zanger, Abbey, *Scenes from the Marriage of Louis XIV: Nuptial Fictions and the Making of Absolutist Power* (Stanford 1997).

Primaire bronnen:

- 'Weensche gezantschapsberichten van 1670 tot 1720', in: *Rijks Geschiedkundige Publicatiën GS 67 en GS 79*, ed. G. von Antal en J.C.H. de Pater (eds.) (Den Haag 1929-1934), 2 delen.
- Goes, A. van der, M. van der Goes, en W. van der Goes, *Briefwisseling tusschen de gebroeders van der Goes (1659-1673)*. C.J. Gonnert ed. (Amsterdam 1899-1909), 2 delen.

- *Briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, deel IV. A.J. Veenendaal jr. ed. (Den Haag 1981).

Specifieke bundelartikelen:

- 1) Almási, Gábor, Szymon Brezezínski, Ildikó Horn, Kees Teszelszky en Áron Zarnóczki (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699*, 3 delen (Cambridge 2014).
 - Bozzay, Réka, 'The Influence of Dutch Universities on the Education of Seventeenth-Century Hungarian Intellectuals' in: Gábor Almási, Szymon Brezezínski, Ildikó Horn, Kees Teszelszky en Áron Zarnóczki (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699*, deel 1 (Cambridge 2014), 81-100.
 - Réthelyi, Orsolya, 'Buda's Reconquest (1686) and the Image of Hungarians, Ottomans and Habsburgs in Seventeenth-Century Dutch Drama', in: Gábor Almási, Szymon Brezezínski, Ildikó Horn, Kees Teszelszky en Áron Zarnóczki (eds.), *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699*, deel 3 (Cambridge 2014), 167-194.

- 2) Onnekink, David, *War and Religion after Westphalia* (Farnham 2009).
 - Haks, Donald, 'The States General on Religion and War: Manifestos, Policy Documents and Prayer Days in the Dutch Republic, 1672-1713' in: David Onnekink ed., *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 155-176.
 - Onnekink, David, 'Introduction: The 'Dark Alliance' between Religion and War' in: Idem, *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 1-16.
 - Onnekink, David, 'The Last War of Religion? The Dutch and the Nine Years War', in: Idem, *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 69-88.
 - Stern, Jill, 'A Righteous War and a Pappist Peace: War, Peace and Religion in the Political Rhetoric of the United Provinces 1648-1672' in: David Onnekink ed., *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 197-216.
 - Thompson, Andrew C., 'After Westphalia: Remodelling a Religious Foreign Policy' in: David Onnekink ed., *War and Religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009), 47-68.

- 3) Onnekink, David, en Gijs Rommelse, *Ideology and foreign policy in early modern Europe (1650-1750)* (Farnham 2016).
 - Onnekink, David, 'The Ideological Context of the Dutch War (1672)' in: David Onnekink en Gijs Rommelse, *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)* (Farnham 2016), 131-144.
 - Troost, Wout, 'To restore and preserve the Liberty of Europe: William III's Ideas on Foreign Policy', in: David Onnekink en Gijs Rommelse, *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)* (Farnham 2016), 283-304.

Wetenschappelijke (tijdschrift)artikelen en mastertheses:

- Cafagna, Ettore, 'Diplomatic protocol and political legitimation: the case of Venice and the Dutch Republic in the early 17th century', In: *Splendid Encounters III*, 5. www.premoderndiplomats.org (geraadpleegd 10 februari 2019).
- Ebben, Maurits, 'Uwer Hoog Moogenden Onderdaenigsten Dienaers: Nederlandse consuls en Staatse diplomatie in Spanje, 1648-1661', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:4 (2014), 649-672.
- Frey, Linda, en Marsha Frey, 'A Question of Empire: Leopold I and the War of Spanish Succession, 1701-1705' *Austrian History Yearbook* 14 (januari 1978), 56-73.

- Israel, Jonathan I., 'The Diplomatic Career of Jeronimo Nunes da Costa: an Episode in Dutch-Portuguese Relations of the Seventeenth Century' *BMGN – Low Countries Historical Review* 98:2 (1983), 167-191.
- Léger, Jesse, Een rol voor religie binnen een interconfessionele verhouding? Een katholieke keizer en protestantse staat in de Negenjarige en Spaanse Successieoorlog (Onderzoekseminar Religieus conflict in de vroegmoderne tijd, Universiteit Utrecht 2010).
- Meerwijk, M.B., Negotiating the Grand Alliance: The role of the King-Stattholder's *corps diplomatique* in establishing a new alliance between 'Austria', the Dutch Republic and England, 1688 – 1690 (Masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht 2011).
- Miklós, E., 'De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvervolgingen (1674-1680) (officiële bescheiden)' *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, deel 40 (1919), 10-110.
- Murdock, Graeme, 'Responses to Habsburg Persecution of Protestants in Seventeenth-Century Hungary', *Austrian History Yearbook* 40 (2009), 37-52.
- Pater, J.C.H. de, 'De eerste gezant der Nederlandsche Republiek te Weenen', *Bijdragen Vaderlandse Geschiedenis*, 6e reeks, deel 3 (1926), 85-128.
- Rommelse, Gijs, 'The Role of Mercantilism in Anglo-Dutch Political Relations, 1650-74', *Economic History Review* 63:3 (2010), 591-611.
- Sowerby, Tracey A., 'Early Modern Diplomatic History', *History Compass* 14:9 (2016), 441-456.
- Steketee, Willem, Franciscus van Schonenberg: diplomaat en spin in het web tussen Portugal en de Republiek (Masterscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht 2012).
- Thompson, Andrew C., 'The Grand Alliances', in: *European History Online*, gepubliceerd door *Leibniz Institute of European History* (Mainz 2013).
- Westerink, Lieneke, Pecunia en Politiek in de Gouden Eeuw: De invloed van financiële kwesties op de vorming van de buitenlandse politiek van de Republiek tegen het einde van de Gouden Eeuw (1688-1713) (Masterscriptie Internationale betrekkingen in historisch perspectief, Universiteit Utrecht 2011).